

MEEDENKEN OM MEE TE DOEN BURGERS AAN HET WOORD OVER HET KLIMAATAKKOORD

Klimaatavontuur | Kirsten Notten
NPBO | Albert Koers

IN HET KORT

Zorgen: Waar hebben burgers last van

Burgers zijn boos

Wantrouwen richting de overheid

Een eenzijdig en overheersend economisch-politiek denken

Klimaattafels zonder democratisch mandaat

Hoogtepunten: Wat zouden burgers wel willen

Burgerparticipatie die kwaliteit en beweging geeft

Goede democratische gesprekken met ruimte voor verschil en emoties

Betrouwbare informatie en wetenschappelijke onderbouwing

Uitkomsten die rechtvaardig en eerlijk zijn

Een groter en positiever verhaal over kwaliteit van leven

Grote ambities, kleine stappen en samen leren

Overheden die hun rol goed vervullen

Coöperaties en bewonersinitiatieven die de overheid ondersteunt en in positie zet

*“Ik weet veel van duurzaamheid
maar er is maar één ding belangrijk
en dat zijn de mensen. Die komen
nauwelijks aan bod.”*

I

II

III

IV

V

VI

H

Inhoudsopgave

IN HET KORT	2	IV. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN DE UITKOMSTEN?	29
AFTRAP EN VERANTWOORDING	5	Dat er rechtvaardige duurzaamheid en eerlijke verdeling van	
De opdracht tot burgerparticipatie	6	lusten en lasten komt	29
Verantwoording werkwijze	6	Dat het energieneutraal maken van huizen betaalbaar wordt	32
Opbouw van dit rapport	8	Dat de transitie naar gasvrije wijken persoonlijk wordt met een	
		sociaal proces	33
		Dat leefstijl en gedrag onderdeel is van de kwaliteit van leven	34
I. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN HET PROCES?	10	VERHAAL: DOORBUFFELLEN VOOR DE BOSSCHE BURGERTURBINE	37
Dat er een eerlijk en democratisch proces plaatsvindt	10		
Dat alle relevante spelers een bijdrage leveren waarbij het algemene	11	V. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN CONCRETE VOORSTELLEN?	39
belang leidend is	11	Dat alle technologische opties worden meegenomen,	
Dat het proces zo wordt ingericht dat het bijdraagt aan herstel	12	ook opties voor na 2030	39
van vertrouwen	12	Dat de verborgen CO2 impact van consumptie wordt meegenomen	41
		Dat alle sectoren meegenomen worden, ook landbouw en transport	41
VERHAAL: DOLGEDRAAID DOOR DE WINDMOLEN	14	Dat subsidies gericht ingezet worden	43
		VERHAAL: ZOEKTOCHT NAAR DUURZAME VERVANGERS	44
II. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN DE AMBITIE?	16		
Dat het gaat om verbeteren van kwaliteit van leven,	16	VI. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN HET VERVOLG?	46
omdat focus op CO2 eenzijdig is	16	Dat burgers zeggenschap krijgen op alle niveaus van de klimaattransitie	46
Dat er aandacht is voor de menselijke kant	18	Dat bewonersinitiatieven en energiecoöperaties	
		voorrang en ondersteuning krijgen	48
VERHAAL: PRUTSWERK DRIJFT HUURDERSVERENIGING	20	Dat de betrokken overheden op een goede manier hun rol vervullen	50
TOT WANHOOP	20	Dat de overheid consistent is in haar beleid	52
		Dat we na het akkoord verder kunnen met kleine slimme stapjes	52
III. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN DE KADERS?	22	HOOGTEPUNTEN: WAT VERWACHTEN BURGERS	
Dat maatregelen en onderbouwingen een wetenschappelijke basis hebben	22	VAN HET KLIMAATAKKOORD?	54
Dat doelstellingen en berekeningen betrouwbaar en transparant zijn	23	Zorgen: Waar hebben burgers last van	54
Dat de doelstelling voor 2030 leidend is én ruimte voor flexibiliteit laat	25	Acht hoogtepunten: Wat zouden burgers wel willen	55
Dat economische en financiële belangen niet leidend zijn	25	Tot slot	60
Dat er aandacht is voor de internationale context	25		
VERHAAL: DUURZAAM VERBOUWEN VERGT EEN LANGE ADEM	27	COLOFON	61
		BEELDVERHAAL	1

AFTRAP EN VERANTWOORDING

Met het Klimaatakkoord wil Nederland invulling geven aan de afspraken in Parijs om de opwarming van de aarde onder de 2°, bij voorkeur onder 1,5° te houden. De aarde warmt te snel op door te grote uitstoot van broeikasgassen zoals CO₂. Het doel van het Klimaatakkoord is om de CO₂ uitstoot in 2030 ten opzichte van 1994 met 49% te reduceren. Dit is een enorme opgave. Dat vereist afspraken van een ongekende omvang met een grote impact op het leven van de burgers van Nederland.

De opwek van energie ondergaat een transitie van fossiel naar hernieuwbaar. Voor Nederland betekent dat afscheid nemen van de gasvelden uit de noordelijke provincies, mn Groningen. De economische groei van na de oorlog was gebaseerd op goedkope beschikbaarheid van fossiele brandstoffen. De explosieve groei van het gebruik van energie van de afgelopen decennia zal zich moeten keren tot een daling van energiegebruik. We gebruiken energie om ons huis te verwarmen en verlichten, en ons te voeden. En in toenemende mate ook om te koelen. Energie is een eerste levensbehoefte. Bovendien maakt energie andere levensbehoefte mogelijk, zoals voedsel, kleding, spullen, huizen, vervoer, gebouwen, infrastructuur, waterwerken, internet. Minder en andere energie heeft dus nogal wat consequenties voor mensen. Wat de energietransitie in de praktijk precies gaat betekenen voor het leven van burgers is niet duidelijk.

Toch is er tot nu toe in Nederland slechts mondjesmaat met burgers gesproken over klimaatdoelen en de energietransitie. De oprichters van het NPBO hebben zich bij het opstellen van het energieakkoord in 2013 tevergeefs hard gemaakt voor zeggenschap van burgers. Bij de nationale energiedialoog in 2016 heeft het ministerie BZK opdracht gegeven aan het Klimaatavontuur (toen nog Waterschrijver) om naar de verhalen van bewoners over aardgasvrije wijken te luisteren. In korte tijd is met verschillende groepen bewoners gesproken. Het gaf betrokkenheid en mooie resultaten, zoals de vraag om een andere rol voor de overheid en aandacht voor het sociale proces. Hier kunt u de resultaten lezen: [Van de kook, verhalen voor gas\(t\)vrije wijken.](#)

Dit traject had echter enkel de gasvrije wijken als onderwerp. Bij de start van de onderhandelingen voor het klimaatakkoord, begin 2018, heeft het NPBO een brief geschreven naar minister Wiebes met de oproep voor burgerparticipatie.

[Deze brief vindt u hier.](#)

Begin mei heeft de rijksoverheid voor het eerst expliciet de opdracht gegeven met burgers te spreken over de volle breedte van het nieuwe akkoord voor de energietransitie. Er was weinig tijd en het resultaat landt pas aan het einde van de onderhandelingen voor het klimaatakkoord aan de tafels van de onderhandelaars. Toch beschouwen we het als een verbetering dat de stem van burgers gehoord wordt. Wij zijn dankbaar dat we met dit proces verder vorm kunnen geven aan burgerparticipatie bij de klimaat- en energietransitie.

De opdracht tot burgerparticipatie

Het Ministerie van Economische Zaken en de SER Borgingscommissie hebben aan drie partijen de opdracht tot burgerparticipatie voor het Klimaatakkoord gegeven: het NPBO, Buurkracht¹ en HIER klimaatbureau². Deze partijen worden normaliter niet gezien als partners maar hebben als overeenkomst dat zij zich inzetten voor het volwaardig betrekken van burgers bij de energietransitie. Verder hebben deze partijen gemeen dat zij contacten hebben met georganiseerde groepen burgers (burgernetwerken). Zowel aan de proactieve kant (willen meedoen) als de kritische kant (actiegroepen en klimaatsceptici).

De kernvraag van de opdracht luidt:

Welke voor burgers belangrijke issues moeten in het Klimaatakkoord op hoofdlijnen worden benoemd om acceptatie te bevorderen en welke voorwaarden voor hun bijdrage aan de uitwerking en uitvoering van het akkoord moeten in het akkoord worden vastgelegd?

De opdracht van de SER bevat twee aandachtspunten:

- Recht doen aan de diversiteit in opvattingen bij de bevolking.
- Komen tot inhoudelijke diepgang in de gesprekken en resultaten.

Opdrachtneming en verslaglegging

Het NPBO heeft om invulling te geven aan deze vijf burgerbijeenkomsten georganiseerd verspreid over het land. Voor de organisatie, uitvoering en verslaglegging hiervan heeft zij de samenwerking gezocht met het Klimaatavontuur.

¹   Zie: www.buurkracht.nl

²   Zie: www.hier.nu

Naast deze vijf bijeenkomsten die het NPBO met het Klimaatavontuur voor zijn rekening nam, organiseerden ook Buurkracht en HIER klimaatbureau een aantal bijeenkomsten met hun respectievelijke achterbannen. Buurkracht en HIER klimaatbureau zetten zich actief in voor de transitie naar gasloze huizen, met name op wijkniveau, terwijl het NPBO een ander doel heeft: stem geven aan burger op alle terreinen van de energietransitie en dit ongeacht wat die burger te zeggen heeft. De focus van het NPBO ligt op burgerparticipatie, en die van Buurkracht en HIER klimaatbureau op burgerinitiatief. Buurkracht, HIER klimaatbureau, het Klimaatavontuur en NPBO namen deel aan elkaars bijeenkomsten.

Het NPBO, Buurkracht en HIER klimaatbureau hebben een gezamenlijk rapport gemaakt over het totaal aan resultaten en voorstellen voor het Klimaatakkoord. Dat rapport heeft de titel: Klimaatakkoord 2018. Maatschappelijke acceptatie en participatie. Het betrekken van burgernetwerken bij het tot stand komen van het nieuwe klimaatakkoord.

U kunt het hier vinden.

Dit burgerrapport, wat u nu leest, is een weergave van de resultaten van de vijf regionale bijeenkomsten van het NPBO met het Klimaatavontuur. Je zou kunnen zeggen dat het gezamenlijke rapport van NPBO, Buurkracht en HIER klimaatbureau over de systeemwereld van het Klimaatakkoord gaat en gericht was op de lopende onderhandelingen aan de klimaattafels.

Dit rapport gaat meer over de leefwereld van het Klimaatakkoord. Dit burgerrapport biedt een rijke weergave van de gesprekken met de volle breedte van de impact van het klimaatakkoord op mensen. De bedoeling van dit rapport is om het perspectief van burgers op de klimaattransitie te laten zien. Daarnaast bevat het vele aanknopingspunten voor acties in de klimaattransitie. De doelgroep van dit rapport is breed: burgers, organisaties die met burgers werken, landelijke, regionale en gemeentelijke overheden en ieder die interesse heeft in het bewonersperspectief. De zeggingskracht van dit rapport gaat over de verschillende fases van het proces rond het Klimaatakkoord: van onderhandelingen, tot uitwerkingen in regionale energiestrategieën, gemeentelijke warmteplannen en wijkaanpakken.

Verantwoording werkwijze

Het proces voor burgergesprekken en het rapport zijn onder hoge tijdsdruk tot stand gekomen. Half mei werd de opdracht definitief zodat we vijf weken de tijd hadden voor de voorbereiding, mensen uitnodigen, het houden van de bijeenkomsten, het verwerken van de resultaten en het schrijven van het eerste rapport. We hebben daarom gekozen om ons te beperken tot het spreken van betrokken burgers: voor- en tegenstanders van klimaatbeleid. De spanning in de samenleving was aanwezig in de gesprekken en daarmee wisten we een diversiteit aan opvattingen te horen.

Om de stillere groepen te bereiken zijn meer tijd en andere methodes nodig. Het gezelschap dat ons vond, was ook nog overwegend wit/blank. En dat betekent dat in de gesprekken de kleur van onze samenleving nog onvoldoende doorklinkt. Anders gezegd, dit rapport bevat geen representatieve steekproef en evenmin een kwalitatieve

brede toetsing. Dat was voorzien en daarom ook niet de opdracht. Voor een vervolg is het van belang om meer tijd te nemen en wel de volle breedte van de Nederlandse samenleving te spreken.

De deelnemers waren vooral burgers die het klimaatakkoord, NPBO, HIER, Buurkracht en het Klimaatavontuur volgen en op korte termijn tijd maakten voor dit gesprek omdat zij dit belangrijk vonden. De betrokkenheid uitte zich bijvoorbeeld in kritiek op de overheid of op de huidige verduurzaming, scepsis over klimaatproblematiek, verlangen om in actie te komen en doe-kracht - het al in actie zijn.

In totaal waren er vijf bijeenkomsten verdeeld over het land (Assen, Rotterdam, Eindhoven, Amsterdam en Zwolle), met een wisselend aantal deelnemers: in Eindhoven circa 15 en bij de laatste in Zwolle circa 35 deelnemers. In totaal hebben ongeveer 125 burgers deelgenomen aan de gesprekken. De spreiding in regio's en de diversiteit aan voor- en tegenstanders was voldoende om stem te geven aan de spanning in de samenleving over de klimaattransitie. Dit rapport met de weergave van de gesprekken kan daarom een kwalitatief antwoord geven op de twee centrale vragen uit de opdracht:

- *Wat moet er in het Klimaatakkoord staan om acceptatie bij burgers te bevorderen?*
- *Wat is nodig om burgers actief te laten meewerken aan de uitvoering van het akkoord?*

Democratische waarden in de gesprekken en het verslag

De gesprekken in de burgerbijeenkomsten voor het klimaatakkoord hebben we opgebouwd vanuit democratische waarden. Ze waren inclusief, de spanning in de samenleving over klimaatbeleid was aanwezig. Zowel voor- als tegenstanders deden mee. Tegenspraak mocht er zijn. Het waren dialooggesprekken waar mensen eigen ervaringen vertelden, naar elkaar luisterden, vragen stelden.

We zochten naar de waarde van elke bijdrage. Ook woede en machteloosheid konden aanwezig zijn. De bijeenkomsten waren transparant: wie de opdrachtgever was, wat de bedoeling was, hoe de resultaten gebruikt zouden worden. Mensen beslisten samen wat er in de samenvatting van hun gesprek moest komen.

De gesprekken zelf waren niet gericht op elkaar overtuigen of tot consensus komen. We vroegen mensen om nieuwsgierig naar elkaar te luisteren. Met als doel de kwaliteit van elke bijdrage te vergroten, zodat de rijkdom aan ervaringen, zorgen en wensen goed tot hun recht zouden komen in dit burgerrapport.

Ook hebben deelnemers de kans gekregen op een concept van dit rapport te reageren. De meesten spraken waardering voor het samenhangende verhaal uit. De mensen uit het noorden vonden dat we de boosheid van burgers niet genoeg benadrukt hebben, terwijl mensen uit het zuiden zich niet herkenden in de boosheid van burgers. Dit soort verschillen hebben we overeind willen houden. De reacties hebben nog een aantal relevante aanscherpingen opgeleverd.

Opbouw van dit rapport

De groepen hebben aan het einde van elk gesprek hun eigen hoogtepunten geformuleerd. Zo hebben de deelnemers hun eigen analyse van het gesprek gegeven. Deze hoogtepunten zijn leidend geweest voor onze weergave van de gesprekken. De resultaten in dit rapport zijn daarnaast gebaseerd op een analyse van de gesprekken. Alle gesprekken zijn volledig, bijna woordelijk, genoteerd. Deze verslagen hebben we gecodeerd om een totaal overzicht van de bevindingen te krijgen, om te zien waar mensen het meest over spraken en om de inhoudelijke rijkdom van de gesprekken te kunnen ontsluiten. De gecodeerde verslagen vormen een omvangrijke bijlage bij dit rapport. [U vindt ze onder deze link.](#)

Bij verschijnen van dit rapport zal het Klimaatakkoord vermoedelijk in concept klaar zijn. Dit rapport wil optimale zeggingskracht hebben op een product dat reeds gevorderd is en bruikbaar zijn voor de processen die de komende tijd spelen rond de klimaattransitie. Het rapport bestaat daarom uit zes hoofdstukken waarin we de verwachtingen van burgers uitleggen en sluit af met de hoogtepunten die ook gebruikt kunnen worden in het vervolg op het klimaatakkoord.

We beginnen met de verwachtingen van burgers voor het proces van het Klimaatakkoord. Daarna volgen de verwachtingen over de ambities en de uitgangspunten van het Klimaatakkoord. Deze hoofdstukken kunt u vergelijken met het proces en de uitgangspunten van het Klimaatakkoord zelf en beoordelen of het klimaatakkoord recht doet aan de verwachtingen van burgers over het tot stand komen van het Klimaatakkoord. De burgers verwachten dat het klimaatberaad hierover uitleg zal geven.

In het derde hoofdstuk laten we de verwachtingen over de oplossingsrichtingen zien. In het vierde hoofdstuk staan de verwachtingen over de uitkomst van het Klimaatakkoord centraal. In het vijfde hoofdstuk gaat het over de verwachtingen voor het vervolg op het Klimaatakkoord. Burgers verwachten dat het klimaatberaad deze drie hoofdstukken gebruikt om het Klimaatakkoord aan te passen en het vervolgproces vorm te geven.

Het rapport sluit af met de hoogtepunten van burgers voor het Klimaatakkoord en de vervolgprocessen.

We hebben citaten uit de gesprekken gebruikt om te laten zien wat burgers gezegd hebben. Deze staan *'cursief en tussen haakjes'* in de tekst. Daarnaast hebben we vijf verhalen uit de praktijk van de klimaattransitie opgehaald om een menselijk gezicht te geven aan de verlangens, maatregelen, plannen, technologieën, lusten & lasten, pijn en kwaliteit die besproken zijn. Deze verhalen staan als intermezzo's tussen de hoofdstukken. Tenslotte hebben we tijdens de bijeenkomsten tekeningen gemaakt over wat er gebeurde en gezegd werd. Deze zijn ook opgenomen. In een aparte bijlage staan deze tekeningen in een eigen beeldverhaal. [Hier kunt u doorklikken naar het beeldverhaal.](#)

I

II

III

IV

V

VI

H

▼

**“Zorg voor processen die de
gemeenschap verbinden in
plaats van splijten.”**

I. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN HET PROCES?

Het belangrijkste resultaat van de gesprekken was dat mensen lieten weten heel graag weer vertrouwen te willen krijgen in de overheid. Een indringende vraag uit een van de gesprekken was: “Hoe kunnen we werken aan vertrouwen?” Dat is nu bij al te veel mensen weg. Dat geldt zowel voor de koplopers als de tegenstanders van de energietransitie. Burgers hebben niet het idee dat de overheid er voor hen is. De afgelopen jaren zijn de meeste beslissingen binnen de energietransitie zonder inspraak of zeggenschap van burgers en top down genomen. Informatie vertrouwen mensen niet omdat deze niet inzichtelijk is, politiek-economisch gekleurd is en gebaseerd is op voor hen onbetrouwbare berekeningen. Ondanks boosheid en frustratie hierover zijn mensen betrokken bij de democratie en willen ze dat de overheid te vertrouwen is. Ze verwachten daarom:

Dat er een eerlijk en democratisch proces plaatsvindt

Deelnemers spraken uit dat ze een eerlijk proces verwachten waarin diverse soorten burgers aan mee kunnen doen. Een proces gebaseerd op basis van democratische waarden als inclusiviteit, een open dialoog en zeggenschap. Burgers willen een proces dat hen meeneemt, inspireert en aanzet tot meedoen en dat bijdraagt aan het herstel van vertrouwen.

“Een democratie is geen democratie als zij foute besluiten niet terug kan nemen. Dat moet zij weer durven, dan keert het vertrouwen terug.”

“Ik wil mee kunnen beslissen over wat er gebeurt. Dat wil ik zelf doen en niet via een vertegenwoordiger.

Dan ben ik eerder geneigd mee te doen.”

“De opdrachtgever is uiteindelijk de burger. Iedereen is burger.

De rol van burger heeft iedereen,

ook als je een bedrijf hebt. Je doet het voor elkaar.”

“Niet eens zo zeer omdat ik pertinent tegen windmolens ben maar omdat ik tegen het proces ben dat de overheid hanteert.”

“Er wordt door overheden over mensen ‘heengewalst’, mensen moeten meer aan het woord komen.”

“De rol van burgers is vaak te klein, terwijl de beslissingen zo belangrijk zijn en van invloed zijn op de toekomst.

Het moet zin hebben in het klein en in het groot en dan

zijn burgers belangrijk om tot goede beslissingen te komen.”

Dat alle relevante spelers een bijdrage leveren waarbij het algemene belang leidend is

Mensen zijn niet tevreden over de onderhandelingen aan de klimaattafels. De betrokken partijen zijn nu vooral vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, vertegenwoordigers van overheden en vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties met een specifiek belang voor bijvoorbeeld natuur, onderwijs of werknemers. Mensen vinden dat de stem van het bedrijfsleven te veel overheerst. Het algemene belang dreigt zo te verdwijnen. De deelnemers maken zich zorgen over de democratische legitimiteit van de tafels en willen meer betrokkenheid van burgers en coöperaties als grote stakeholders. Ze zien burgers als de hoeders van het algemene belang of van datgene wat voorbij belangen gaat en belangrijk is.

“Het proces rondom het klimaatakkoord is niet democratisch gelegitimeerd. Shell, Greenpeace en de ANWB zitten aan tafel.

Je bent lid van iets en dan word je daar zogenaamd door vertegenwoordigd. Ik ben lid van de Wegenwacht, nou dan word je toch vertegenwoordigd?

Dat kan toch niet.”

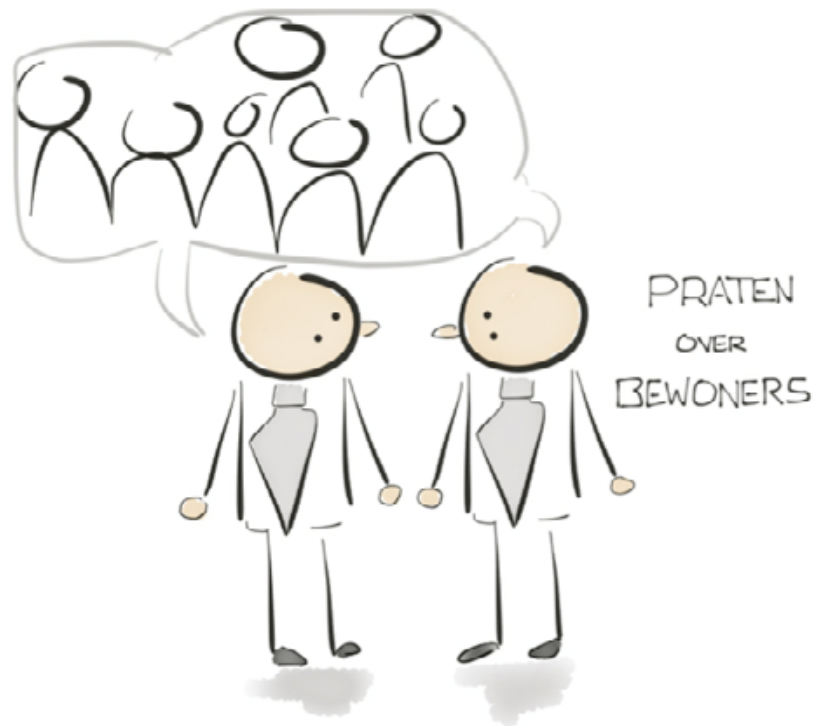
“Ik maak me ernstig zorgen om het feit dat er eigenlijk sprake is van geoutsourcete politiek. Er moeten keuzes gemaakt worden en dat gebeurt niet op dit moment. Als je in de politiek geen harde regels maakt, verzand je in dit proces.”

“Ik denk dat we in het proces als burgers hele goede zeggenschap hadden. We hebben met zijn allen een parlement gekozen.

Daarin is ons belang als burgers vertegenwoordigd, maar het kabinet heeft ons belang daarna overgedragen aan de markt: mijn belang is overgedragen aan de klimaattafels gerund door het bedrijfsleven. We zijn hierdoor als burgers buiten spel gezet. De klimaattafels hebben geen geldig mandaat.”

“De over-involed van het bedrijfsleven terugbrengen tot een balans die ook de burger en andere participanten tot hun recht kan laten komen. Je merkt dat het bedrijfsleven te veel in de focus staat, er worden accenten gelegd die niet overeenkomen met wat burgers zouden willen zien.”

“Een consument kijkt alleen naar het goedkoopste, bewoner heeft zicht op zijn eigen omgeving, en de burger doet ook dingen voor anderen in zijn omgeving. Als ik kijk naar mezelf denk ik dat ik de burger ben, als afstamming van het burcht systeem, waar het collectief samen voor het doel van de burcht werkte.”

De eigen positie van de coöperatieve beweging erkennen

De deelnemers missen bovendien de eigen positie van de coöperatieve beweging, naast de markt, maatschappelijk middenveld en overheden. Ode Decentraal, de belangenvereniging van de energiecoöperaties, was onderdeel de klimaattafel voor opwek. Maar in het totaal van rond de 80 partijen doet dat geen recht aan de coöperatieve beweging. En coöperaties zijn ook actief voor de gebouwde omgeving, landbouw en transport.

“Ik denk dat we het mandaat dat we hadden, moeten teruggeisen, want we weten als burgers prima wat we moeten doen.

Wij (Nederland) moeten weer zelf een energiebedrijf hebben, dan kunnen we dat bedrijf als burgers opdrachten geven.”

“Ik worstel met de breedte (aantal partijen) van het klimaat-akkoord. Het akkoord is te lastig. Het moet dichterbij huis. De coöperatieve gedachte is belangrijk en eigen verantwoordelijkheid. Overheid moet verantwoordelijkheid bij burgers neer durven leggen.”

“De ‘energieke samenleving’, het collectief van actieve mensen moet zichtbaarheid krijgen en moet erkend en gewaardeerd worden.”

Dat het proces zo wordt ingericht dat het bijdraagt aan herstel van vertrouwen

Burgers wantrouwen de overheid. En ze balen ervan dat slechte participatieprocessen ook nog eens het wantrouwen in de gemeenschap voeden. Ze verwachten van de overheid dat processen het onderlinge vertrouwen herstellen. Dat vraagt om inclusieve, rechtvaardige en open processen waar ieder van waarde is. Burgers willen veiligheid in een debat. Dat er verschillen mogen zijn.

“De ‘energieke samenleving’, het collectief van actieve mensen, moet zichtbaarheid krijgen en moet erkend en gewaardeerd worden.”

Burgers vragen aan overheden om niet bang te zijn voor conflicten. Tegengeluid is nodig in een democratie. Tegenstellingen in een samenleving horen erbij. Het gaat erom die in een proces ruimte te geven. Mensen verwachten dat de overheid werkt aan een betrouwbaar, eerlijk en transparant proces en aan gezamenlijke waarden zodat een uitkomst die mensen niet willen, toch geaccepteerd kan worden. Tijdens de burgergesprekken lukte dit. Het kan wel.

“Zorg voor processen die de gemeenschap verbinden in plaats van splijten.”

“Het baart mij zorgen dat de samenleving wordt verscheurd in alle dorpen waar actie wordt ondernomen. Dat raakt mij.”

“Wat je nu ziet is dat het de ‘boeren tegen de burgers’ wordt.”

“Het is ook belangrijk dat mensen zich veilig kunnen voelen als ze nog niet zo vooruitstrevend zijn. Veel mensen zijn nog gehecht aan hun vakantie of hun stukje vlees. Het moet niet gaan voelen als een heksenjacht. Dan krijg je die polarisering van mensen die alles wat ze eerst wel deden van de tafel gaan vegen. Dus iedereen moet zich in het debat veilig voelen.”

“Soms is een conflict juist belangrijk voor participatie, soms moet dat, maar vaak worden conflicten niet gezien als constructief. Ik denk dat dat fout is.”

“Je krijgt verandering bij een kans én weerstand.”

Tegengeluiden serieus nemen

Als tegengeluiden serieus genomen worden, dan zijn mensen bereid de resultaten van dat proces te aanvaarden.

“Als alles beter wordt onderzocht, heb je het idee dat je gerespecteerd wordt. En als het echt niet anders kan, en als weloverwogen de conclusie is dat dit de beste optie is, nou ja dan moet het maar.”

Fouten erkennen

En als er zaken mis gaan, zouden mensen het waarderen als overheden fouten erkennen en mogelijk op verkeerde beslissingen terug kunnen komen. In het noorden van het land spreken mensen over een volledige vertrouwensbreuk met de overheid en willen mensen dat de windparken teruggedraaid worden om die breuk te herstellen.

“Een democratie is geen democratie als zij foute besluiten niet terug kan nemen. Dat moet zij weer durven, dan keert het vertrouwen terug.”

*“Het gevoel dat er aan
ons gedacht werd,
gaf een beetje rust”*

DOLGEDRAID DOOR DE WINDMOLEN

Hun lage verbouwde boerderij met weelderige tuin en vijvers vol waterlelies is een wild eilandje te midden van strakke weilanden. Bij de vijver hangen takken zodat ijsvogels hier kunnen landen. “Dit is ons paradijs”, zegt Bertha Hoiting die hier woont met haar partner Bertus Nijhof.

Sinds 1998 staat er op 167 meter van hun huis een windturbine die al jaren voor geluidsoverlast zorgt. De eerste jaren dacht Bertha dat ze gewoon moest wennen aan de molen. Het gesuis deed haar denken aan de branding. “Maar bij een flinke wind staat het ding te dreunen als een locomotief. Vooral 's nachts is het alsof er een leger over de zolder stampst.”

Hoorzitting

Bertha en Bertus reisden van hoorzitting naar hoorzitting om voor elkaar te krijgen dat er een uitzonderingsbepaling zou komen voor hun situatie. Bijna nergens in Nederland staat een windmolen zo dicht bij een woning als hier. Maar als ze van de ene instantie gelijk gekregen hadden, veegde de volgende instantie het weer van tafel.

De slapeloze nachten en het gevoel niet gehoord te worden hadden hun weerslag. Bertus draaide diverse keren door, bedreigde mensen en had plannen om de molen in brand ging steken. Bertha kreeg serieuze gezondheidsproblemen in de vorm van een burn-out en hartritmestoornissen.

Toen ze weer eens vier nachten niet geslapen hadden, stapten ze in de auto om een ander huis te zoeken. De tranen stonden in hun ogen. Op dat dieptepunt besloten ze dat ze zich niet zouden laten verjagen uit hun zelfgeschapen paradijs. “Dit is onze plek en hier willen we nooit meer vandaan”, zegt Bertha.

Nachtdienst

Enkele agenten waren bereid om tijdens een nachtdienst eens te komen luisteren. Samen met de agenten onderzochten ze midden in de nacht het hele huis om te peilen waar het minste geluid te horen was. De meest turbineluwe plek was het schuurtje. Bertus bouwde hier een extra geïsoleerde slaapkamer, waar ze nu nog steeds slapen.

Ze blijven ervoor strijden dat de windmolen verdwijnt of gemoderniseerd wordt, zodat hij misschien wat minder geluid produceert. Of die strijd wat oplevert, blijft onzeker, want het handhavingsbesluit is opnieuw teruggedraaid. “Het gevoel dat er aan ons gedacht werd, gaf een beetje rust. Maar nu zijn we weer helemaal terug bij af.”

II. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN DE AMBITIE?

Mensen weten dat het tegengaan van klimaatverandering diep in zal grijpen op de samenleving en het dagelijks leven. De intensiteit van het vraagstuk was aanwezig in de gesprekken. Ze verwachten daarom dat de ambitie van het Klimaatakkoord een waarborg geeft voor een kwalitatief afgewogen en toekomstbestendig klimaatakkoord. En dat de aanpak daarmee meer kwaliteit en betrokkenheid geeft dan de dominant politiek-economische aanpak. Burgers verwachten een ambitieus klimaatakkoord waar een kwalitatief doel over beter leven centraal staat en waar aandacht is voor de menselijke kant van de transitie.

Dat het gaat om verbeteren van kwaliteit van leven, omdat focus op CO2 eenzijdig is

Vanzelfsprekend staat voor het Klimaatakkoord het beperken van de opwarming van de aarde centraal. (Voor de volledigheid melden we dat een enkeling deze doelstelling niet deelt.) De focus op CO2 alleen geeft het risico dat de aanpak ten koste gaat andere waarden. Burgers verwachten dus het meenemen andere waarden en zoeken naar het mee-koppelen van kansen. Genoemd werden gezondheid met oa. verminderen fijnstof, herstel biodiversiteit, kwaliteit van het landschap, klimaatadaptatie, versterken vertrouwen, versterken sociale verbindingen, vergroten lokale werkgelegenheid. Burgers kijken vanuit het geheel. In het dagelijks leven komt energie samen met wonen, leren, werken, reizen, eten en spelen. De deelnemers willen een nieuw verhaal om aan te werken, een inspirerend toekomstbeeld van een nieuwe samenleving waar het goed toeven is.

“De essentie is: je wilt ook de leefomgeving en natuur beschermen. Focus op CO2 is te eenzijdig.”

“Het efficiënte ligt bij hoe bereiken we zo snel mogelijk resultaat/doel. Daar zit een grote fout in het denken. Wat ik mis is het zoeken naar kwalitatieve oplossingen. Leer dan wat die als getal betekenen.”

“We gaan voor één target, en dat dan niet het optimale target is, verliezen mensen uit het oog. Er is geen ruimte voor slimme of gecombineerde oplossingen.”

“De essentie is: je wilt ook de leefomgeving en natuur beschermen. Focus op CO2 is te eenzijdig.”

“Er wordt alleen economisch doorgerekend, maar we zouden het brede welvaart kader moeten doorrekenen.”

“Wat ga je doen met de Monitor Brede Welvaart? Dat wil ik vragen aan Wiebes. Hoe wordt die verwerkt in het klimaatakkoord?”

“Tegelijkertijd vind ik ook dat het echt tijd is voor een nationale of internationale campagne over hoe de toekomst er nou uit gaat zien. We zijn bezig met iets heel moois. Het is nu vaak gezeur, “consuminderen”, “besparen” maar als we nou hele mooie plaatjes schetsen van de toekomst. Die stip op de horizon moeten we aangeven, en dat is veel leuker en mooier dan waar we nu zijn. Het zit er allemaal al, maar we moeten het zichtbaarder maken. Het kantelpunt is er bijna.”

“Cijfers kunnen demotiverend werken voor burgers. Je bent onderdeel van een beweging die groot aanvoelt. Mensen willen onderdeel van een winnend volk zijn.”

Een andere manier van denken

Mensen vragen om een andere manier van denken, om te doen alsof we opnieuw zouden kunnen beginnen.

“Het gaat nu om ons leven op aarde. We hebben gekozen voor auto’s. Was dat al wel verstandig? We moeten veel meer kijken naar ons gedrag. We moeten beginnen met een helemaal lege tafel en opnieuw gaan inrichten. Een stap terugnemen, en ons afvragen waarom we zo zouden moeten eten als we nu eten. Je gaat een proces in en je weet niet wat er uitkomt. Je begint met niks, en dan gaan we kijken naar wat we nou echt zouden willen met de kennis van nu.”

Kwaliteit niet aan de markt overlaten

Het werken aan kwaliteit van leven kan volgens de burgers niet aan de markt worden overgelaten. De markt kan niet naar het totaalplaatje kijken, maar kijkt naar eigen deelbelangen. Voor een holistische en integrale blik zijn regels, beperkingen en prijsbeleid nodig.

“We vergeten naar het totaalplaatje te kijken. Er is nu geen totaalplaatje. Binnen bepaalde lobby’s waarin veel geld te verdienen is, maken we elkaar gek.”

“Als je de markt zijn gang laat gaan, is het eindpunt zoek. Er is regelgeving nodig.”

“Stem de regelgeving af door accijnzen te heffen, zodat het geen voordeel meer levert om kippen die onder verschrikkelijke omstandigheden hebben geleefd, te importeren. Eerst moest de markt zijn werk doen en de burger moest zelf beslissen om biologisch, duurder vlees te kopen. Dat gaat te lang duren.”

“Wees niet bang voor een nieuwe economie.”

“Stel dat Shell een jaar geen winst maakt maar wel het hele bedrijf duurzaam maakt. Dat is dan toch ook winst.”

“Het idee dat we geld moeten verdienen is een grote belemmering voor de transitie. Ik geloof in een alternatieve economie waarin ik als boer voedsel produceer zonder dat dit de natuur tekort doet.”

“Het zou goed zijn om energie opwek te spreiden. Meer zelfvoorzienend worden, geen afhankelijkheid van anderen. We moeten ons niet schikken naar de multinationals.”

Een andere economie nodig

Mensen zijn daarbij nadrukkelijk op zoek naar een andere economie. Vormen van een circulaire economie, donut economie en lokale economie kwamen daarbij geregeld voorbij. De klimaattransitie biedt volop kansen voor nieuwe werkgelegenheid.

“Niet minder maar anders, dus circulair. ... Wij zeggen: je moet veranderen om hetzelfde te blijven.”

“We moeten stellen dat een product van kwaliteit is en dat het duurzaam is, geen wegwerproducten meer.”

“Ik mis de circulaire economie. Dat moet worden geïntegreerd met klimaat. Komt nu niet ter sprake.

Verbetering leefomgeving. Verband klimaatakkoord met kwaliteit van leven. Dat maakt het interessant voor mensen.”

“De groei economie moeten we loslaten en omzetten in iets anders, welzijn bijvoorbeeld. Groen, aandacht voor elkaar, minder verspilling.”

“Ik ben van de donut-economie.”

“We moeten de economie in natuur uitdrukken.”

“De economie is altijd leidend. Dan moet je andere dingen ook waarde toeleggen. Als je gaat zeggen dat de natuur ook

opgenomen gaat worden in de economie. Dan wordt het een ander verhaal. Geef natuur een waarde in euro's. Wat is een 100 jaar oude eik waard? Of geef economie een waarde in de natuur. - We hebben nu geld als waarderingsmaatstaf. Dingen die je niet kunt uitdrukken in geld tellen dus minder goed mee. Footprint kan dat zijn. Andere waarde dan geld. En probeer economie ook naar die andere waarde te transformeren. Ik zou dat meteen willen benoemen: schone lucht, schoon water, een bodem met leven, biodiversiteit. En dan hier de economie op waarderen.”

“Wees niet bang voor een nieuwe economie.”

“Er moeten mensen worden opgeleid om het werk te doen. Van vliegpersoneel naar bouwvakkers.”

Dat er aandacht is voor de menselijke kant

Naast de eerder genoemde aandacht voor de kansen voor kwaliteit willen burgers de intensiteit van het klimaatvraagstuk en de energietransitie erkennen. Mensen maken zich zorgen over het klimaat. Sommigen vragen zich af of we al te laat zijn. Sommigen voelen zich machteloos. Sommigen zijn boos op de overheid. Ook is er pijn over geluidsoverlast van windturbines of warmtepompen. En het frustrleert mensen als ze met hun zorgen niet gehoord worden. Anderen zitten er meer ontspannen in omdat ze menen een grote goede wending te zien of omdat ze denken dat het wel meevalt. Maar hoe ze er ook in staan, mensen verwachten erkenning voor de menselijke kant van de energietransitie.

“Erken de pijn bij burgers en maak die bespreekbaar.”

Verdriet erkennen

Verdriet rond windturbines moet erkend worden. Ook de verstoring van landschap door weilanden vol zon-pv. Als mensen ergens aan moeten wennen, is er iets waar ze afscheid van moeten nemen. Dat doet pijn.

“Over het algemeen wordt er te weinig geluisterd naar de pijn die mensen hebben van dit soort grote projecten. De pijn zit ‘m dan vooral in dat er iets gebeurt dat nog niet goed genoeg onderzocht is en waar waarschijnlijk alternatieven voor zijn. De pijn dat ‘er iets wordt doorgedrukt’.”

“Het is belangrijk om ook de pijn van de windproblematiek aan te kijken en te erkennen: een minderheid heeft overlast: daar komen de molens dichtbij in het weiland. Voldongen feit. Dat doet pijn. Nog meer pijn als de rest van de gemeenschap meegaat in het perspectief van financiële compensatie. Dan sta je er nog meer alleen voor. En als het dan nog een snelweg was, ja, dan snapte je het algemeen belang. Maar het nut en de noodzaak van molens in een windluw gebied, dat zien we niet.”
“Erken de pijn bij burgers en maak die bespreekbaar.”

Wat raakt laat mensen in actie komen

Verdriet kan ook een reden zijn om het belang van een klimaatakkoord in te zien en in actie te komen. De deelnemers leven bijvoorbeeld mee met de aardbevingsproblemen in Groningen.

“Mensen komen in actie als het dichtbij komt. De smeltende poolkappen raken niet voldoende. De Groningen problematiek zorgt wel voor loyaliteit. Dat wordt gevoeld.”

Mensen voelen zich machteloos

Mensen lieten weten zich machteloos te voelen. Wat kan/moet ik als burger binnen een dominant politiek –economisch systeem? Wat kan ik zelf doen, welke invloed heb ik op beleid? En ze vragen aandacht voor de mensen die nu nog op afstand staan van deze discussie en die zich machteloos kunnen voelen bij voldongen feiten.

“Als stadsbewoner zonder eigen huis heb ik een machteloos gevoel”

“Ik voel me machteloos over het klimaatakkoord.”

“Ik voel me ook machteloos. Daaraan wil ik ontsnappen door mijn eigen plan te trekken. Nu investeren buitenlandse investeerders in windmolens, daar gaat het geld naartoe.”

“We komen nu in een stroomversnelling, maar soms gaan dingen te snel, zonder dat je doorhebt dat niet iedereen het er mee eens is. Dat leidt tot machteloosheid, omdat mensen het idee hebben dat hun mening er niet toe doet en dat ze niet weten wat ze kunnen. Er is weinig waarheid in deze transitie.”

“Daar hebben we als bestuur echt onze nek voor uitgestoken.”

- 🏠
- I
- II
- III
- IV
- V
- VI
- H
- ▼

PRUTSWERK DRIJFT HUURDERSVERENIGING TOT WANHOOP

Energiezuinige Nul-op-de-Meter-woningen en meer comfort voor de huurders: voor Albert Boiten en zijn medebestuurders van huurdersvereniging De Koepel in Stadskanaal klonk dat als een geweldig plan. In september 2017 startte Lefier met 203 woningen in de wijk Maarswold. Per blok moest zeventig procent van de bewoners akkoord gaan, voordat de renovatie en verduurzaming van start kon gaan.

De huurdersvereniging wilde er graag een succes van maken en hielp mee. “We vinden het erg belangrijk dat de klimaatdoelstellingen voor 2050 gehaald worden”, zegt Albert. “We waren daarom nauw betrokken bij de informatieavonden van Lefier. Vervolgens vonden we 45 mensen bereid om mee te denken in een klankbordgroep en de werkgroepen voor de afzonderlijke straten.”

Boze telefoontjes

Albert en zijn medebestuurders dachten dat ze alles grondig doorgesproken en afgestemd hadden met Lefier en het bouwbedrijf. Maar toen de renovatie en ombouw tot NOM-woning daadwerkelijk van start gingen, regende het al snel telefoontjes van boze huurders. Bouwvakkers denderden door de huizen heen zonder al te veel rekening te houden met de bewoners. De planning liep fors uit, de materialen waren niet op tijd aanwezig en de bouwvakkers leverden veel prutswerk af.

Huilende mensen

Mensen kwamen huilend bij hem en de andere bestuursleden aan de deur. Elke keer moesten ze er weer achteraan om de klachten door te sluisen. Dan kregen ze weer te horen dat er aanpassingen zouden komen, maar vervolgens gebeurde er niets.

“We hadden afgesproken om het even rustig aan te doen met de renovatie omdat de bewoners het niet meer volhielden. Maar dan bleken de bouwers zich daar niet aan te houden.”

Toen afspraken voor de zoveelste keer niet nagekomen werden, knapte er iets bij hem. “De renovatie is nog lang niet klaar, maar wij zijn uit het bouwoverleg gestapt. Bewoners zeggen dat het onze schuld is dat zij in de rommel zitten. Ik had er geen zin meer in om telkens in de verdediging te gaan.”

Door de schil om de woning en de lage-temperatuur-verwarming hebben alle kamers dezelfde temperatuur. Daar kwamen ook klachten over: als het koud is zetten bewoners stralingskacheltjes neer, in de zomer is het te heet. “Bewoners waren gewend aan een koele slaapkamer, maar nu worden alle kamers op dezelfde temperatuur gehouden. Dat vereist een andere manier van bewoning. We merken dat de bewoners na enige tijd meestal wel tevreden zijn.”

Vertrouwen is geschonden

Het is vooral het hele proces, waardoor het vertrouwen van de huurdersvereniging geschonden is. Daarbij voelt het bestuur zich gebruikt door de corporatie en het bouwbedrijf om bewoners over te halen mee te doen met de renovatie. “Bij de pilot voor een ander renovatieproject was veel argwaan, omdat daarbij al veel misgegaan was. Dat praat je bij bewoners niet zomaar even goed. Daar hebben we als bestuur echt onze nek voor uitgestoken. We hebben er enorm veel energie en tijd in gestoken zonder dat het echt iets opgeleverd heeft. Daarom willen we niet langer dienen als uithangbord voor dit project.”

III. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN DE KADERS?

Omdat het klimaatakkoord grote consequenties heeft voor het leven van mensen verwachten burgers dat de kaders voor het klimaatakkoord betrouwbaar, inzichtelijk en integraal zijn. Mensen willen dat uitgangspunten en maatregelen een wetenschappelijke basis hebben, dat economische en financiële belangen niet leidend zijn, dat alle huidige en toekomstige technologische opties worden meegenomen, ook opties voor na 2030 en er aandacht is voor de internationale context.

Dat maatregelen en onderbouwingen een wetenschappelijke basis hebben

De deelnemers verwachten een wetenschappelijke onderbouwing van het Klimaatakkoord. Burgers willen een overall systeemanalyse met betrouwbare info. Op basis van sociale, economische en natuurwetenschappelijke analyses. Het PBL levert volgens de burgers enkel een economische analyse, geen natuurwetenschappelijke analyse. Met meteen de waarschuwing om die analyse niet heilig te verklaren.

“Je moet met de wetenschap beginnen.”

“Geef en integraal beeld van het totaaleffect. Alle deelsystemen grijpen op elkaar in op vele vlakken, als je daarbij eentje bevoordeelt, krijg je al een vertekend beeld....Voor elk deelgebied: wat zijn de voor- en nadelen? Stel criteria op en weeg, het technisch maar ook het economisch rendement. ... Ook het sociaal rendement.”

”Je moet met de wetenschap beginnen.”

“Bij een systeemanalyse denk ik breder: in mijn systeem horen ook natuur en derdewereldlanden erbij. Hoe gaan mensen zich voelen als ze in een landschap alleen maar zonnepanelen tegenkomen?”

“Een systeemanalyse is belangrijk, maar mag er niet voor zorgen dat alles vast komt te zitten.”

Burgers verwachten dat de overheid wetenschappelijke inzichten gebruiken om beleid vorm te geven.

“Maar ik vind het onvoorstelbaar dat er zoveel rapporten kunnen zijn over fijnstof, en aan het einde van de dag pelletkachels nog gesubsidieerd worden.”

“Hetzelfde geldt voor de blikjes en de plastic flesjes, daar moet statiegeld op. Maar dat gebeurt ook maar niet, ondanks dat er zoveel onderzoek is gedaan naar hoe vervuilend dat is.”

Dat doelstellingen en berekeningen betrouwbaar en transparant zijn

Inzicht in de onderbouwing van de doelstelling

De vraag naar een wetenschappelijke onderbouwing hangt ook samen met een behoefte aan betrouwbare berekeningen en informatie. Mensen willen overzicht over en inzicht in de onderbouwing van de doelstelling van het Klimaatakkoord. Ze weten bijvoorbeeld niet wat er in het vorige energieakkoord is afgesproken en hoe zich dat verhoudt tot de extra opgave van dit akkoord om tot 49% te komen.

“Waar komt die 49% vandaan? Dit getal is arbitrair. Idem over de referentie uitstoot in 1994.”

“Ik wil graag simpel taalgebruik, normale taal die iedereen kan begrijpen.”

Helderheid over de uitgangspunten

Mensen zoeken helderheid over de uitgangspunten. Ze willen een begrijpelijk rapport. Ze hebben een verschillende uitleg en berekeningen van de CO2 uitstoot verdeeld naar sectoren. Het blijkt dat de basisprincipes voor het Klimaatakkoord niet helder zijn.

Zo was er dit gesprek:

- **“Huishoudens gebruiken 5% van NL aan elektriciteit en gas.**
  - **De gebouwde omgeving gebruikt toch ca 40%?**
- **De energie die een huishouden verbruikt is 20% stroom, 50% warmte, 30% transport. Dus de focus is nodig op warmte!**
  - **Maar als het 20% gebouwde omgeving, 20% personenvervoer, 80% industrie en vliegverkeer is, klopt de som niet.”**

Betrouwbare berekeningen

Ook verlangen mensen naar betrouwbare berekeningen rond kosten, opbrengsten en overlast. Mensen vertrouwen de berekeningen van de overheid momenteel niet. Ze menen dat de onderzoeksbureaus en planbureaus uitgangspunten meekrijgen die eenzijdig zijn. Ook maken ze mee dat normen aangepast worden en modellen de voorkeur krijgen boven metingen. Daarmee kan het op papier lijken dat maatregelen effectief zijn maar dat ondertussen de tastbare realiteit uit de politieke discussie is verdwenen.

**“De overheid is er voor ons, maar
lijkt er te zijn voor bedrijven.”**

“RIVM heeft de stralingsrisico’s van hoogspanningsmasten altijd ontkend, maar nu worden toch maatregelen genomen. Laagfrequent geluid van windmolens is aanvankelijk ook ontkend. Toen dat niet meer werkte is de norm aangepast via de CHW, nu geldt een jaargemiddelde. Nu worden mensen in de nacht wakker.”

“Er wordt ineens niet meer gekeken naar ‘iemand claimt geluidsoverlast en dat gaat we meten’. De geluidsoverlast is nu een rekenwijze en niet meer een meetwijze.”

Voorwaarden voor betrouwbaarheid

Burgers hebben gesproken over de vraag welke informatie betrouwbaar is en onder welke voorwaarden je informatie betrouwbaar vindt. De algemene rekenkamer, universiteiten en netbeheerders krijgen meer vertrouwen dan overheden en hun onderzoeks- en planbureaus.

“Nu is de uitkomst bepalend, niet het onderzoek. En dat is slecht. Het is een politiek besluit en als ze uit gaan van verkeerde standpunten, gaat de transitie nooit plaats vinden. De politiek weet al welke uitkomst ze wil hebben. Een cijfer is een politiek besluit.”

“Geen gigantisch rijk orgaan. Geen lobby die erachter zit. ... geen compromis te hoeven sluiten.”

“Liever niet iemand met een politieke kleur.”

“De instituten die dit onderzoeken zouden financieel onafhankelijk moeten zijn van de beleidsmaker.”

“Universiteiten zijn onafhankelijker dan kennisinstituten van de overheid.” .. “Het hangt af van waar ze hun onderzoeksgeld van krijgen.”

Burgerbetrokkenheid bij kennisverzameling

De burgers willen meer betrouwbaarheid door burgerbetrokkenheid bij kennisverzameling, door samenwerking en door erkenning van fouten.

“De rekenkamer vind ik betrouwbaar. Want die keuren ook dingen af. We hebben twijfels als een instituut alleen maar alles goed keurt.”

“Kijk naar samenwerking tussen universiteiten. Samenwerking in factfinding. Met elkaar bepalen wanneer we het betrouwbaar gaan vinden, dus met dit proces kunnen we leven. En als we met dit proces kunnen leven dan accepteren we wat eruit komt.”

Dat de doelstelling voor 2030 leidend is én ruimte voor flexibiliteit laat

Ook vragen burgers zich af wat de focus op 2030 doet. Een helder doel helpt om in beweging te komen. Aan de andere kant kan er een perverse prikkel vanuit gaan en het blikveld verengen. Burgers willen dat er ruimte voor flexibiliteit blijft. Waar het om gaat is dat we beginnen.

“Nippels wil de industrie in de tang houden en dat is fijn. Dat kan dankzij die deadline.”

“Er komt van die deadline niks terecht. De datum gaat niet gehaald worden maar er moet wel druk opzitten.”

“Het doel heiligt niet de middelen. Let op dat vanwege het doel er straks windparken doorgedrukt worden.”

“Voorkomen wordt dat er overhaaste beslissingen worden gemaakt die niet mogelijk zijn”.

“De einddatum mag blijven staan maar we moeten vooral een begindatum afspreken. Wanneer gaan we een eerste stap ondernemen.”

Dat economische en financiële belangen niet leidend zijn

Mensen ervaren dat belangrijke beslissingen gedreven worden door economische en financiële belangen. Andere perspectieven en menselijke waarden lijken al te vaak ver weg te zijn, en niet meegenomen te worden in de besluitvorming. Ze merken op dat het economisch belang doorslaggevend lijkt te zijn bij politieke besluitvorming. Mensen zouden graag willen kunnen vertrouwen in een democratie die er is ten dienste van de burgers en waar een open en eerlijke afweging van belangen plaatsvindt en datgene wat belangrijk is centraal staat.

“De overheid steunt de industrie, het lijkt wel of ze in de bijstand zitten.”

“Als je kijkt naar besluitvorming op gemeente niveau of op andere niveaus dan wordt het geluid van de burger overschetterd. Het bedrijfsleven wordt hard bevoordeeld door de overheid, uit naam van “het economisch belang”. Daardoor krijgt het bedrijfsleven veel voordelen, ik zou dat liever anders zien.”

“Ik dacht altijd, die lobbycratie is onzin. Maar ik heb het meegemaakt bij een windpark in m’n eigen omgeving. Het energiebedrijf zet gewoon druk op de politici.”

“De overheid is er voor ons, maar lijkt er te zijn voor bedrijven.”

“Bij zonneweides vraag ik me af: ‘en de weidevogels dan?’.”

Dat er aandacht is voor de internationale context

Tenslotte vragen burgers aandacht voor de internationale context. Nederland is onderdeel van de EU, heeft goede betrekkingen in Europa, en is ook afhankelijk van mondiale ontwikkelingen. Mensen vroegen zich af of Nederland in staat is haar energie zelf op te wekken. De vraag die mensen zich vervolgens stelden is van wie je afhankelijk wilt zijn

“De geluidsoverlast is nu een rekenwijze en niet meer een meetwijze.”

voor energie en grondstoffen. Tenslotte wilden mensen aandacht voor de grote impact op het klimaat van westerse mensen.

“Ik ben meerdere keren in Dubai geweest en heb gezien hoe ze daar omgaan met mensen (in de olie-industrie). Daar moet je ook aan denken. Ik wil niks meer met die mensen te maken hebben, ik wil zelf-voorzienend zijn.”

“Het is onvermijdelijk. We zijn niet in staat het op onze hectare doen. Die andere zal ergens vandaan moeten komen. Ga dit zo goed mogelijk doen.”

“Je hebt internationale samenwerking nodig - inzetten op de toekomst van transport - daar zitten enorme kansen samen met bijvoorbeeld Duitsland en Noorwegen.”

“We kunnen in ieder geval minder afhankelijk worden. Meer kabels naar Noorwegen. Minder afhankelijk van Saoedi-Arabië en Rusland.”

“Je moet ook wel zoeken naar strategische partnerschap met buitenland. Veronderstel dat je met ondersteuning van hun economie zonnevelden in de Sahara kunt aanleggen. Daar kan je veel ontwikkelingswerk doen. Dan bereik je dat. Als je dat samen kan doen. Meerderen doelen nastreven.”

“Zuidelijke landen zonnecentrales, noordelijke landen wind op zee. Europese witboek over energiebeleid veel beter dan lokale gedoe in Nederland. Er dient beter Europees samengewerkt te worden.”

“Als burger stel je eisen aan de transitie en de kwaliteit van de stroomvoorziening. Dat moet worden gewaarborgd. Pieken en dalen moeten op Europese schaal worden opgelost.”

“Westerse mensen moeten genoeg nemen met minder, dan kan de wereld al meerdere malen gevoed worden.”

“Dat was leuk bedacht en
in mijn hoofd kon alles. De
praktijk was weerbarstiger.”

DUURZAAM VERBOUWEN VERGT EEN LANGE ADEM

Al in het najaar voel je de koude trek bij de ramen van het huis van Elvira de Kraag. Als het hard waait bewegen de gordijnen op de luchtstroom. Haar zoontje vindt het 's winters veel te koud in zijn kamer aan de voorzijde. Terwijl nog geen tien jaar geleden overal dubbel glas in is gegaan.

Duurzaam design

Elvira kocht in 2007 deze vooroorlogse benedenwoning vlakbij het Centraal Station in Rotterdam. Zij zag er een betaalbare woning in met voldoende potentie om haar woonwensen te realiseren. Het huis had de juiste afmetingen en ligging plus een fijne tuin. Maar het moest wel eerst volkomen op de schop. Drie jaar lang was ze aan het verbouwen, terwijl ze zelf elders woonde.

“De eerste twee jaar ben ik vooral aan het breken, tekenen en uitzoeken geweest. Al die keuzes! De kozijnen, verwarming, isolatie, ventilatie... Ik stond ermee op en ging ermee naar bed. Ieder deelproject heeft me maanden gekost. Ik wilde design met duurzaamheid verenigen. Dat was leuk bedacht, en in mijn hoofd kon alles. De praktijk was wat weerbarstiger.”

Aannemers, hoveniers, elektriciens, ze kwamen allemaal langs. “De uitvoerders die mij begrepen in mijn verzoeken om moderne technieken en materialen toe te passen en meteen daarin duurzame keuzes te maken, kon ik met een lantaarntje vinden. Zeg maar: niet.”

Te vroeg

Elvira barstte van de ideeën. “Zou een warmteterugwin-installatie mogelijk zijn? Kan ik iets met zonnepanelen en een warmtepomp voor de vloerverwarming? Dat soort dingen. Mensen verklaarden me hardop of in stilte voor gek. Wat ik echt nodig had, een onafhankelijk aanspreekpunt waar ik met mijn vragen terecht kon, dat was er niet.”

Terugkijkend: “Die ambities van mij hebben bergen tijd en energie gekost. Ergens veel tijd in steken is gewoon niet altijd een garantie voor succes. Zoals met die kozijnen aan de voorkant. Zo lang mee bezig geweest en toch ook een bak geld aan gespendeerd. Maar meteen na oplevering had ik het vermoeden: dit is niet goed. Ik baalde enorm.”

Warmtelekken opgespoord

Anno 2018 is Elvira's huis nog steeds niet af. Maar ze pakt de draad van de verbouwing dit jaar weer op, en begint bij diezelfde kozijnen. “Alleen gaat het deze keer wel anders. Ik heb nu een onafhankelijk specialist in de arm genomen.”

Die adviseur is begonnen met een warmtescan te maken van haar woning. Daardoor werd in een keer zichtbaar waar de grootste warmtelekken zitten. “En dat was, geen verrassing natuurlijk, bij die kozijnen aan de voorkant. Ik zit met een kamer die nu gewoon niet warm is te stoken. Mijn kind slaapt daar nota bene. Ik heb met mezelf afgesproken dat afgelopen winter de laatste was op die manier. Deze winter krijgen we zijn slaapkamer wél op temperatuur, zonder warmteverlies of kou van buitenaf.”

IV. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN DE UITKOMSTEN?

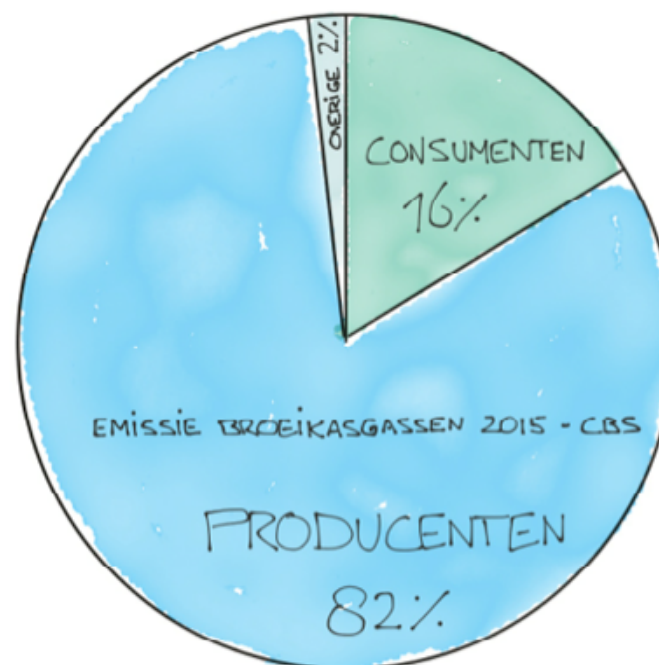
Een rechtvaardig klimaatakkoord geeft vertrouwen en draagvlak voor de uitvoering. Mensen verwachten daarom dat de uitkomsten rechtvaardig zijn en bijdragen aan eerlijk delen van lusten en lasten, tussen bedrijfsleven en burgers en tussen burgers onderling. Burgers willen dat het nieuwe energiebeleid rechtvaardig wordt voor de inkomens van mensen. Voor de gasvrije wijken verwachten mensen dat energieneutrale huizen betaalbaar worden en dat deze transitie dichtbij de mensen plaatsvindt met aandacht voor de sociale processen. Leefstijl en gedrag zijn uitgebreid besproken als onderdeel van kwaliteit van leven.

Dat er rechtvaardige duurzaamheid en eerlijke verdeling van lusten en lasten komt

Herhaaldelijk en met nadruk zeggen burgers dat de uitkomsten rechtvaardig moeten zijn en bijdragen aan eerlijk delen van lusten en lasten, zowel financieel, als qua woonomgeving. En zowel tussen burgers en bedrijven als tussen burgers onderling. Dit wil dus zeggen dat burgers verwachten dat deze rechtvaardigheid onderdeel is van het klimaatakkoord en niet achteraf via andere wegen wordt gerepareerd. Mensen zien dit als de kracht van dit land: de breedste schouders dragen de zwaarste lasten. Dat moet ook nu.

Rechtvaardige verdeling

Deze rechtvaardige duurzaamheid heeft een aantal componenten. Mensen willen daar eerlijkheid in, zodat het bespreekbaar is en er een rechtvaardige verdeling mogelijk wordt.

“Met het huidige beleid worden de kosten van de transitie afgewenteld op het landschap en jan met de pet.”

“Als bewoner wordt ik ongerust. Als we ook nog moeten mee betalen aan landbouw, industrie en daarnaast ook nog zelf dingen moet doen. Lasten vallen terug op mij, ofwel via belasting of wel tarieven.”

“In het huidige systeem worden de minst draagkrachtigen het zwaarst belast met de kosten. Dat komt omdat de grijze energieprijzen omhoog gaat en daarmee investeringen in duurzame energie worden bekostigd. Mensen zonder draagkracht kunnen niet investeren maar betalen wel de rekening.”

“Met het huidige beleid worden de kosten van de transitie afgewenteld op het landschap en jan met de pet.”

“De overheid kiest voor concurrerend houden van economie en laat mensen met lage inkomens aan hun lot over. Als de betaalbaarheid geen issue is, wordt de haalbaarheid van de energietransitie ongewis.”

“Wees eerlijk. Zeg wat het kost. Dan kunnen we het delen en dan kunnen we het erover hebben.”

Dubbele onrechtvaardige verdeling tussen lusten en lasten burgers-bedrijfsleven

Mensen willen rechtvaardige prijzen. Het is voor de deelnemers onbegrijpelijk dat de grootste gebruikers van energie en dus de grootste vervuilers de laagste prijs betalen. Grote bedrijven en industrieën betalen energieprijzen die een factor 10 of soms wel 1000 goedkoper zijn dan de burgertarieven. Bovendien betalen burgers energiebelasting waarvan bedrijven met SDE subsidies van profiteren. Burgers wijzen op deze dubbele onrechtvaardige verdeling tussen lusten en lasten binnen energiebeleid burgers-bedrijfsleven. Dit ondermijnt de bereidheid om mee te doen. Burgers verwachten daarom dat de lusten en lasten tussen burgers en bedrijfsleven eerlijk verdeeld

worden. Het huidige energiebeleid grijpt in op inkomens van mensen via belastingen en tarieven. Burgers willen dat het nieuwe energiebeleid rechtvaardig ingrijpt op inkomens.

“Burgers zorgen voor 1/5 van de uitstoot maar betalen 2/3 van de rekening.”

“Nu betalen de huishoudens, SDE+, subsidie duurzaam energie. Niet de industrie en vliegtuigen etc. Het draait op huishoudens/ subsidies en dat is niet eerlijk.”

“Huishoudens betalen 55% energiebelasting en 21% BTW. De huishoudens willen dus niet zo snel mee doen. Ze willen zeker niet meer gaan betalen, zoals rekeningrijden.”

“De marktstroomprijs wordt voor de industrie berekend (5 cent industrie, 20 cent huishoudens).”

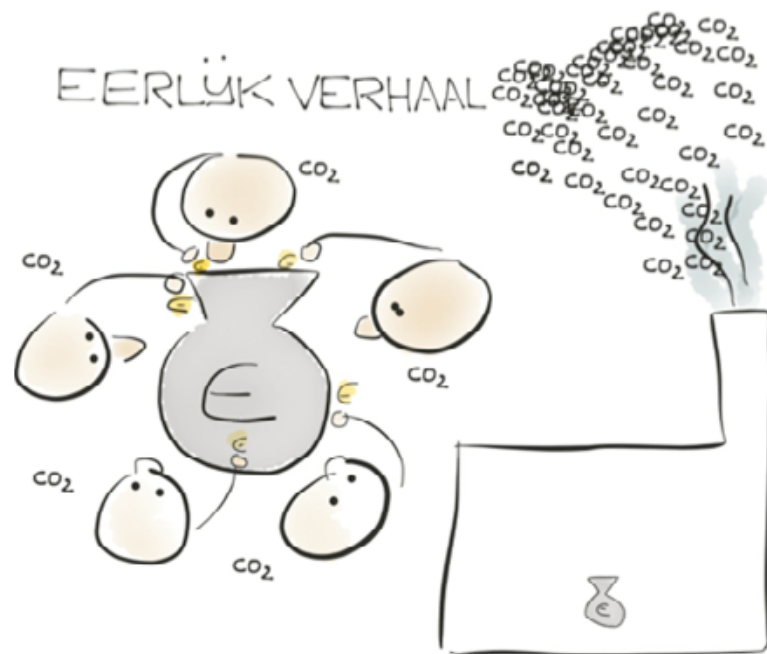
“Mensen die het slecht hebben willen nu niet mee doen doordat dit zo oneerlijk verdeeld is.”

“Er is in Nederland vooral aandacht voor de zakelijke markt, bijvoorbeeld bij elektrische auto's, de zakelijke rijder krijgt voordelen, de particulier niet.”

Grotere belasting voor bedrijven

Burgers bepleiten een grotere belasting voor bedrijven. Ze hebben besproken of uiteindelijk dat toch ook door burgers betaald zal gaan worden. Daar was wel zorg over. Tegelijk dachten mensen dat bedrijven genoeg winst maken om extra kosten op te kunnen vangen. De vrije markt moet helpen om producten zo goedkoop mogelijk te houden.

“Als je de lasten verhoogt binnen het bedrijfsleven. (..) Ik betwijfel of ieder procent wordt doorbelast naar de burger. Ik verwacht dat dat niet gaat gebeuren vanwege concurrentie.”

*Het vrije bedrijfsleven blijft toch haar concurrentiestrijd voeren.
“Wanneer het bij de bedrijven ligt dan zijn de producten die het
meest vervuילend zijn de producten die het duurst worden.”
“Naar rato: overwegend naar de makers van producten. Ik denk
niet dat de producten dan per se duurder worden want dat werkt
niet voor de concurrentie.”*

Uitfaseren van het gas begint bij de grootste gebruikers

De burgers willen dat het uitfaseren van het gas begint bij de grootste gebruikers: de industrie. Dat geeft een breder draagvlak bij burgers.

*“Gas langzaam uitfaseren en beginnen bij de allergrootste
gebruikers. Dan is dat ook in de perceptie het probleem
eenvoudiger op te lossen. Zoals bij Shell en Tata. Dat is veel
groter. Dus wees nou slim en ga hier ook voor kwaliteit. De
industrie die miljarden winsten maken per jaar moeten dit
gewoon kunnen betalen.”*

Structurele hervormingen van de markt

Mensen overwogen ook meer structurele hervormingen van de markt om een rechtvaardige duurzaamheid te realiseren. Ze wilden bijvoorbeeld energiebedrijven weer nuts maken en de financiële markten anders inrichten.

“Maak van energiebedrijven weer openbare bedrijven.”

“We willen ook van de aandeelhouders af.”

“Ik wil niet verplicht worden. We gaan echt geen €30.000 lenen om ons huis energieneutraal te maken!”

Rechtvaardige prijzen voor collectieve warmtesystemen

Burgers verwachten dat prijzen voor collectieve warmtesystemen transparant en rechtvaardig worden.

“Wat ik zie is dat rond WKO installaties en collectieve aanpakken de inwoners het slachtoffer worden van hoge tarieven die gerekend worden. Ze gaan allemaal op het hoogst wettelijk toegestane tarief zitten. Het geld stroomt naar de bedrijven zonder dat burgers weten waar dat geld heen gaat. Er moet meer transparantie komen in die geldstromen.”

Eerlijke verdeling van lusten en lasten in de woonomgeving

Rechtvaardige duurzaamheid gaat ook over de verdeling van lusten en lasten in de woonomgeving. Windturbines en zonneweides zijn een ingreep op het landschap met mogelijke geluidsoverlast. Ook andere grootschalige opwek als geothermie zal lokale consequenties kunnen hebben. Burgers vragen om een eerlijke verdeling van lusten en lasten rond opwek.

“Bij wind op land eerlijk delen van lusten en lasten.”

“De randstad gebruikt veel energie, deze moet op het platteland opgewekt worden omdat er aan de andere zijde geen ruimte is voor de molens. Geld zou dan wel terecht moeten komen in de omgeving, zelf de revenuen oogsten.”

“Boeren worden benaderd door investeerders / exploitanten en gaan verdienen aan de windmolens. Dan moet dus goed gekeken worden dat de inkomsten goed verdeeld worden over de hele gemeenschap. Het is nodig goed aan te tonen dat lusten en lasten goed verdeeld worden.”

“Wek op waar je het gebruikt en betaal waar je vervuult.”

Dat het energieneutraal maken van huizen betaalbaar wordt

Daarnaast hebben mensen ook de kosten voor het energieneutraal maken van eigen huizen besproken, met het besef dat deze investering de grootste is voor het hele klimaatakkoord. Burgers willen voor eigen huizen gebouwgebonden financiering. Tegelijk waarschuwen ze voor de schulden die mensen aan moeten gaan. Ze noemen dat nu al 1,5 miljoen huishoudens problematische schulden hebben. Ook voor hen is een stijging in de vaste lasten of een extra (gebouwgebonden) lening een probleem. Burgers waarschuwen daarbij voor een verplichting voor het aangaan van een schuld. Burgers verwachten dat er goede financiële oplossingen komen om huizen energieneutraal te maken.

“Gemiddeld kost het 20.000 euro om een huis te isoleren. Orde van grote van 160 miljard. Er is een vorm van realisme is neergedaald dat de grootste rekening wordt betaald door bewoners.”

“Het is belangrijk dat het op basis van vrijwilligheid kan gebeuren. We willen er geen lening voor hebben. Ik wil niet verplicht worden. We gaan echt geen €30.000 lenen om ons huis energieneutraal te maken!”

• ***“Ik ben voorstander van gebouw gebonden financiering. De investering van het huis blijft ook in het huis. In eerste instantie zouden we dit dan vrijwillig moeten doen.”***

“Ja, dat maakt het wel aantrekkelijker voor mensen die deze investering zouden willen doen.”

• ***“Alsnog verplicht je mensen tot aangaan schulden.”***

“Ik verwacht dat het Klimaatakkoord gaat faciliteren dat het energieneutraal maken van huizen betaalbaar wordt.”

“Er zijn 1.5 miljoen huishoudens met problematische schulden.”

Die moeten ook meegenomen worden.”
“Je moet mensen niet teveel in de schulden jagen. In Nederland is de schuldenlast al zo hoog. Subsidie is een beter instrument, dan betaal je het met z'n allen.”
“Rentevrije leningen van de overheid voor verduurzamen van je huis.”

De huursector energieneutraal maken

Daarnaast speelt het energieneutraal maken in de huursector. Daar spelen vragen over huurdersheffing en investeringsvermogen van de corporaties en vragen rond lastenverschuiving bij huurders van energiekosten naar een bijdrage in investeringen. Burgers verwachten dat voor huurders rechtvaardige oplossingen komen.

“Voor de huursector geldt: mensen willen graag meedoen, maar dat moet niet ten koste gaan van je woning en ervoor zorgen dat je heel veel gaat betalen. Alle woningen moeten wel geïsoleerd worden. Dat is bij ons ook gedaan, maar niet zorgvuldig genoeg. Om het voor elkaar te krijgen moeten de woningcorporaties daar bovendien toe in staat gesteld worden. Het geld gaat nu in de vorm van huurdersheffing naar Den Haag, maar er gebeurt niets mee in de energietransitie.”

Solidariteit met minder draagkrachtigen

Solidariteit hoort daar ook bij. Burgers houden er rekening mee dat de energieprijzen zullen stijgen om duurzame alternatieven te financieren en rendabel te maken. Burgers vertellen echter dat de minst draagkrachtigen nu al amper de eindjes aan elkaar kunnen knopen. Zij kunnen geen stijging in de vaste lasten dragen.

“Dit plan gaat de burger geld kosten: de energierekening gaat omhoog.”

“De vaste lasten voor veel mensen zijn nu al zo hoog dat er geen extra prijsstijging voor energie bij kan. Kijk naar Duitsland waar steeds meer mensen hun energierekening niet kunnen betalen en afgesloten worden.”

“Mensen in sociale huurwoningen zijn vooral bezig de eindjes aan elkaar te knopen.”

Dat de transitie naar gasvrije wijken persoonlijk wordt met een sociaal proces

Burgers beseffen zich steeds meer dat de energietransitie voor de gasvrije wijken ook een sociaal proces is. In één van de gesprekken realiseerde iemand zich ter plekke: “Van het gas af is eigenlijk een sociaal project en niet alleen technisch, zoals altijd gedacht. En dus moet je het samen doen”. Algemeen en herhaald: mensen komen in beweging als het persoonlijk is, als het hun eigen wereld inkomt. Dan gaat ze aan de slag. Maar mensen kunnen dat niet alleen, ook als ze willen. Mensen hebben een sociaal proces nodig, een context van burens of geestverwanten met wie ze het samen kunnen doen.

Taaie transitie

Burgers signaleren om te beginnen hoe taaie de transitie is naar gasvrij wonen.

“Ik wil weten hoe het moet, wat het kost. Ik wil het begrijpen. Of is het te complex? Maar ik wil het weten.”

“Het onderwerp kenmerkt zich door een ongelofelijke taaieheid: hoe maak je van wonen zonder aardgas een hanteerbaar project.”

Er wordt veel te weinig gedacht in termen van 'eigenaarschap': huizenbezitters zijn eigenaar, die kun je niet zomaar dingen opleggen."

"Er is veel te weinig aandacht voor het hoe, er wordt alleen maar gesproken over wat."

Mensen willen meteen meepraten en zelf het voortouw nemen. Daarom willen mensen zelf het voortouw nemen of meteen meepraten over plannen en mogelijkheden.

"Bewoners mogen nu één of twee keer meepraten. Ik wil het omdraaien. Ik wil dat zij meer het voortouw krijgen om het plan te maken. Als jij zelf een plan maakt, denk ik dat het sneller uitgevoerd wordt. In Denemarken wordt een proces gestart zonder dat vooraf is gezegd wanneer het klaar is, dat gaf goede resultaten. Een proces zonder deadline. Er zijn altijd wel mensen die er verstand van hebben in jouw buurt. Over de procesbenadering: ik heb het gevoel dat we te veel een top-down benadering ontwikkelen en dat dat op allerlei manieren spaak loopt. Als het spaak loopt, wordt het wel vanzelf meer bottom-up."

Een sociaal proces nodig

Wat heel goed werkt, is een sociaal proces waarin de energietransitie zich afspeelt. De deelnemers vertelden over hun sociale processen met bijvoorbeeld energieloketten en vrijwillige energieadviseurs.

"Er moeten aanspreekpunten in de buurt zijn die worden vertrouwd, zodat mensen gaan besluiten om in actie te komen."

"Een klimaatstraatfeest werkt goed. Iedereen doet mee."

"Buurtbewoners stimuleren elkaar. Mensen kunnen aan de slag als ze het samen doen."

"Ik heb geleerd dat projecten alleen van de grond komen als je het samen doet of met burgerorganisaties."

"Ik informeer mijn burens hier (zonnepanelen, energiebesparing) ook over. Soms tot vervelends toe, en toch komen de burens dan opeens langs om informatie te krijgen. Dus informatie verspreiden via burens."

"Huisseigenaren vertrouwen onze vrijwillige adviseurs omdat dit mensen net als zichzelf zijn die een eerlijk verhaal vertellen!"

"Ik weet veel van duurzaamheid maar er is maar een ding belangrijk en dat zijn de mensen. Die komen nauwelijks aan bod. Het zijn de mensen die mij drijven. Ik weet dat het gewoon kan, dat zie ik in mijn dorp. Ondank de verschillen tussen mensen."

Dat leefstijl en gedrag onderdeel is van de kwaliteit van leven

Naast alle beleidsmatige, sociale, fysieke en technologische maatregelen verwachten burgers dat er aandacht is voor de leefstijl en het gedrag van mensen.

Energie besparen

Energie besparen zou centraal moeten staan. De kwaliteit van leven die mensen zoeken, vraagt ook om andere manier van leven.

“Maximaal besparen is nummer één voor alle oplossingen.”

“Maak klimaat sparen gewoon: het nieuwe gewoon.”

“Maximaal besparen is nummer één voor alle oplossingen.”

“Besparen is de enige mogelijkheid. .. Je moet je totale levensstijl veranderen.”

“Gaat ook over leefstijl. Dat moet ook meegenomen worden. Geïsoleerd huis of vlees eten.”

“Ik wil dat we nadenken over efficiency. Niet alleen vanuit de overheid. We moeten de kennis krijgen en bestuderen. Ik wil erin dat ze naar Babette Porcelain gaan luisteren. Waar zit de meeste impact. Waar zet het zoden aan de dijk. Hoe heb ik sneller, met minder eigen energie/inspanning, een grotere impact. We willen de klimaatverandering stoppen dus we moeten ons verdiepen in hoe dat zo efficiënt mogelijk kan. Ik wil ook dat er nagedacht kan worden over hoe dat zo rechtvaardig mogelijk verdeeld kan worden. Dat moet onderbouwd worden.”

“Wat ik wil is weggaan bij de grote getallen en abstracte begrippen. Dat CO2 daar hebben mensen niets mee. Maak het tastbaar, aanraakbaar en zichtbaar. Dat je als mens de energierekening begrijpt. Wat is die KWatt precies? Niet iedereen kan alles van wat een waterkoker verbruikt zo omrekenen naar kilowatt etc. Mensen denken dat te kunnen compenseren met zonnepanelen. Maar dan zullen ze teleurgesteld raken doordat ze niet echt weten hoe ze moeten bezuinigen.”

Voor hogere inkomens meeste besparing mogelijk

Mensen leggen uit dat mensen met hogere inkomens meer CO2 uitstoten dan mensen met lage inkomens. En dat dus bij de mensen met hoge inkomens de meeste mogelijkheden tot besparing zijn.

“Stuur mensen af op groot verbruikende huishoudens, daar valt te besparen. Bij arme mensen valt niet veel te besparen.”

Pas op dat zuinigheid niet extra gebruik geeft

Energie besparen heeft een hardnekkige tegenwerking, het rebound effect. Dat wil zeggen dat als mensen zeer zuinige technologie hebben, ze dan ruimer in het gebruik worden. Zo laten mensen makkelijk het licht achter zich branden als het om een ledlamp gaat. Ze denken dat het kan, omdat het zuinige technologie is. Dat effect verstoort de opbrengst van energiebesparing en vraagt daarom aandacht.

“Het is wetenschappelijk bewezen dat mensen met zonnepanelen meer stroom gaan gebruiken. Omdat ze denken dat ze toch goed bezig zijn. Dan maakt het ook niet uit als ze meer stroom gebruiken. Dat is een valkuil. Mensen met een huis met label F stoken vaak heel weinig. Dan moet je ze niet bestraffen.”

“Er zijn ook mensen die zichzelf een weekendje New York met het vliegtuig cadeau doen als beloning voor een goede leefstijl.”

Aandacht in onderwijs

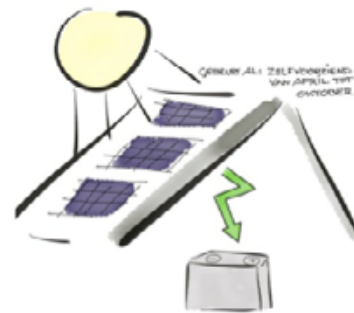
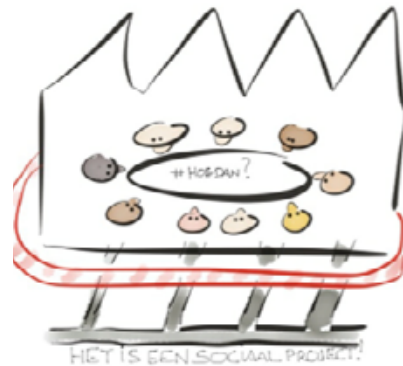
Mensen pleiten voor aandacht in het onderwijs voor de klimaattransitie.

“Er is veel te veel nadruk op technische studies en opleidingen, maar ROC's worden daar niet in mee genomen. Er moet veel meer op onderwijs gefocust worden... het hoort in iedere studierichting een onderwerp worden.”

“We doen het voor de generaties na ons. Rondom het Klimaatakkoord ontbreekt het onderwerp Onderwijs en scholing. Zij ervaren de gevolgen.”

“Kinderen zijn de beste energieambassadeurs die je je maar kunt wensen.”

“Onderwijs is een hele belangrijke. Bij jongeren merk je daardoor dat zij veel bewuster zijn dat mensen bewust om moeten gaan met het milieu.”

Het gaat even duren

Tegelijk zitten mensen ook ontspannen in de klimaattransitie. Ze beseffen dat het wel even gaat duren voordat een klimaatvriendelijke leefstijl normaal wordt. Ze zijn dan ook niet bezig met de vraag hoe je een andere leefstijl af zou kunnen dwingen.

“We moeten het ook tijd gunnen. Kijk naar roken. Nu zijn er campagnes. Heeft 20 jaar geduurd om die gedachtegang zo te laten gaan. Het heeft niet zo’n haast. Ik zit daar lekker ontspannen in.”

“Zo krijgen omwonenden niet alleen de lasten maar ook de lusten van windenergie.”

DOORBUFFELEN VOOR DE BOSSCHE BURGERTURBINE

“Pa, het wordt hoog tijd dat je op een andere politieke partij gaat stemmen”, zei de zoon van Jack Burg tegen zijn vader. “Een politieke partij die zich richt op de belangen van de toekomstige generaties.”

Die opmerking kwam diep binnen bij Jack Burg, een Brabantse ondernemer en vader van vijf kinderen. “Ik wilde altijd het beste voor mijn kinderen, maar dit onderdeel was ik vergeten.”

Betere wereld

Jack veranderde niet zijn stemgedrag, maar paste wel zijn leefstijl grondig aan: biologisch eten, duurzame materialen, hernieuwbare energie.

“Ik wilde het echt goed aanpakken en een betere wereld voor nu en later.”

Jack was dan ook meteen een voorstander van het plan om vier windmolens te plaatsen op industrieterrein De Rietvelden, ten noordwesten van Den Bosch. Door zich aan te sluiten bij de coöperatieve vereniging Bossche Windmolen West kunnen bewoners, verenigingen en ondernemers uit de directe omgeving mede-eigenaar worden van een van deze turbines. Zo krijgen omwonenden niet alleen de lasten maar ook de lusten van windenergie, is het idee.

Weerstand

Jack woont zelf in het aangrenzende dorp Engelen. Op de app Nextdoor liet hij zijn dorpsgenoten enthousiast weten dat er eindelijk eigen windenergie beschikbaar kwam voor de omgeving. Maar juist in zijn wijk ontstond heftige weerstand tegen de windmolens. Bij iedere wandeling met zijn hond wordt hij er op straat op aangesproken.

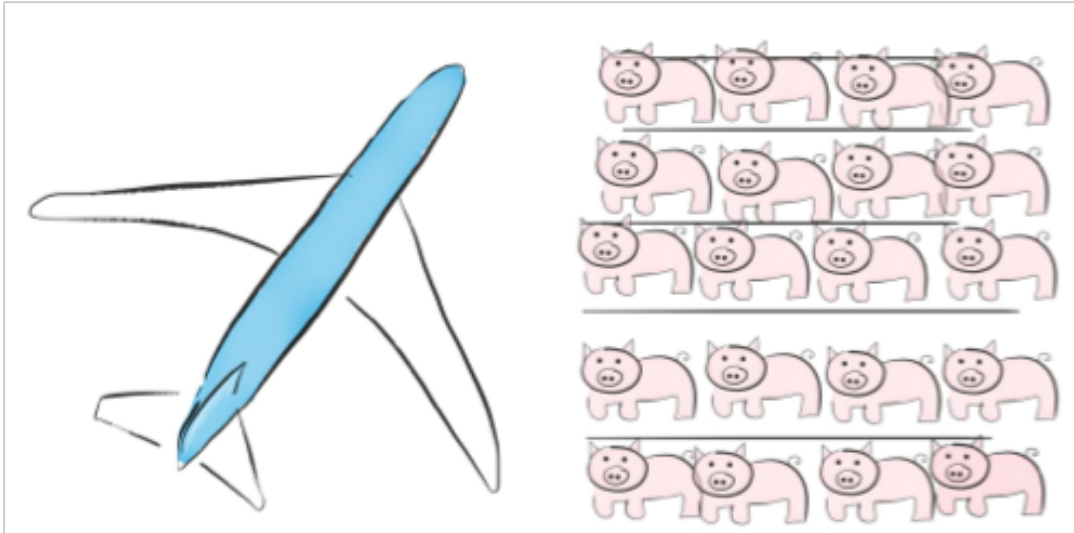
Vooraf via de app krijgt Jack van alles over zich heen: dat hij onfatsoenlijk en onbeschoft is en geen rekening houdt met anderen. Het belangrijkste tegenargument is horizonvervuiling. “Maar de molens staan op twee kilometer afstand. Die zie je hoogstens als je aan de rand van ons dorp staat, niet bij ons in de wijk. Ik zal te vuur en te zwaard de windmolens blijven verdedigen.”

Feestje

Dat geldt ook voor Joep Mol, voorzitter van Bossche Windmolen West. “We zijn ervan overtuigd dat mensen er geen overlast van ondervinden.

Wel moeten we er met zijn allen aan wennen dat het stedelijke landschap verandert en dat molens de horizon gaan vullen.”

De coöperatie buffelt door om het aantal deelnemers het komende jaar flink uit te breiden en de tegenstand om te buigen. Naar verwachting kan in het najaar van 2019 de windmolen voor het eerst gaan draaien. “Dan vieren we met 1500 leden een feestje aan de voet van onze coöperatieve windmolen”, zegt Joep. “Het is geweldig om met andere Bosschenaren je eigen energie op te wekken en te kunnen zeggen dat dit jouw windmolen is.”

“Bijna alles wat wij gebruiken in Nederland, daar zijn verborgen kosten mee gemoeid. Die verborgen kosten gaan we boven tafel halen.”

V. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN CONCRETE VOORSTELLEN?

Burgers bleken op vele terreinen deskundig te zijn en hadden verschillende ideeën over concrete voorstellen. Allerlei alternatieve technologische ontwikkelingen zijn besproken en gewogen. Mensen willen dat deze ook meegenomen worden. Ze willen dat alles sectoren meegenomen worden, ook transport en landbouw. De verborgen CO2 impact van consumptie en subsidies zijn geregeld tegen het licht gehouden.

Dat alle technologische opties worden meegenomen, ook opties voor na 2030

Mensen vragen aandacht voor de rol van technologieën als kernenergie, waterstof, ammoniak, zoet/zout, getijden, TEO (thermische energie uit oppervlaktewater) en andere nieuwe technologieën. Huidige oplossingen (bv. wind op land, warmtenetten, warmtepompen) hebben teveel nadelen om nu al standaard te worden. Kunnen doorgaan met technologische innovaties moet vanzelfsprekend zijn. Elke oplossing geeft ook weer nieuwe problemen. Al doende moeten we gaan leren.

“Wat ik moeilijk vind, is dat we op zoek zijn naar een enkel gouden ei, maar we moeten gewoon heel veel gaan proberen.”

“De techniek leert van ervaringen. Wij worden geconfronteerd dat het gas eraf moet, terug naar de natuur. Maar waar zijn nu die ervaringen? We kunnen niet zomaar zaken in 1 keer gaan veranderen. Eerst situaties beoefenen.”

“Er zijn nu teveel technieken die geen permanente oplossing zijn (zoals bijvoorbeeld hybride warmtepompen).”

“En blijven onderzoeken hoe het beter kan. Technische oplossingen creëren ook nieuwe problemen. Ook daar naar kijken.”

“We moeten af van techniek geile oplossingen zoals de Tesla.”

“Stel jezelf vragen over geothermie en welk effect het heeft als het grootschalig is.”

“Inzetten op een waterstofeconomie (en andere onbekende grote en kleine innovaties met kennisonwikkeling), voor zover je elektriciteit kunt omzetten in waterstof.”

“Let op technologische ontwikkelingen, zoals windenergie winnen met een vlieger en zon met meedraaiende oogjes. Zo komen andere locaties in beeld: grote wegen, bermen, industrieterreinen. Ook voor export interessant. En dan niet ‘over ons zonder ons’ (oozo).”

“En blijven onderzoeken hoe het beter kan. Technische oplossingen creëren ook nieuwe problemen. Ook daar naar kijken.”

Kernenergie

Er werd gepleit voor kernenergie als een minst belastende manier om veel energie op te wekken, met name voor thorium maar ook voor de kosten efficiënte opwek van Borssele. Die opvatting kreeg tijdens de gesprekken meer begrip van de mensen die de voorkeur geven aan wind en zonne-energie. Er is steun voor meer onderzoek naar Thorium. Wel willen burgers meepraten over hun zorgen rond veiligheid, afval, grondstofafhankelijkheid, en centrale versus decentrale opwek. Dit was een gesprek tijdens een bijeenkomst.

- **“Kernenergie voldoet niet aan het veiligheidsaspect wat de burger graag ziet.”**
- **“Kernenergie voel ik me niet goed bij. Maar dat is het sentiment en gevoel wat je erbij hebt.**

• **“Kun je permitteren om sommige dingen gewoon niet op te pakken en het taboe het taboe te laten? ”**

“We weigeren te erkennen dat we er met zon en wind alleen nooit komen tenzij we onze levensstandaard over boord gooien.”

“Ook nu al gebruiken we elektriciteit uit kernenergie - uit Franse centrales - alleen zeggen we daar niks over.”

“Thorium lost ook het afvalprobleem van uranium op, want in thoriuminstallaties kun je uraniumafval afval opstoken tot er helemaal niets van over is.”

Warmte

Verder zijn mensen juist ook met warmte bezig. Ze zijn huiverig voor all-electric oplossingen in verband met opslag problemen. Werken met warmte geeft daar andere mogelijkheden voor. De zoektocht is hoe de warmte van zomer in de winter gebruikt kan worden. Mensen noemen zoutkristallen en WKO's. (warmte koude opslag)

“Het ‘warmtenet van de toekomst’ staat in Zuid-Limburg, een grote opslag van warmte in de mijnen. In de zomer leveren gekoelde kantoren warmte aan de opslag. Als je 20 à 30 graden hebt, kun je met een warmtepomp naar 60 graden. Je moet meer warmte in de zomer maken voor in de winter: oplossingen die je als gemeenschap moet ontwikkelen. Ik denk dat je die kant op moet, daar ben ik wel enthousiast over.”

“Stop met de focus op elektriciteit maar ga warmte opslaan. Dat kan met zout en water etc.”

**“We moeten af van techniek
geile oplossingen zoals
de Tesla.”**

Dat de verborgen CO2 impact van consumptie wordt meegenomen

Mensen willen dat ook de verborgen impact van spullen die mensen kopen wordt meegenomen. Niet alleen focus op directe CO2 uitstoot, maar ook op de indirecte CO2 uitstoot van consumptie. Deelnemers stelden voor om fiscaal onderscheid te maken tussen producten met een lage en een hoge CO2 inhoud. Introduceer naast de BTW een KTW - Klimaat Toegevoegde Waarde - met een lager tarief.

“Ook ‘Action-spullen’, de energie die nodig is voor productie en transport, vallen buiten de boot.”

“Je betaalt nu voor goeie kleding bijna 50 keer zo veel als voor slechte kleding. Zo erg is het.”

“We hebben een btw-tarief. Je zou zeggen dat als iets duurzaam is, je dus minder btw betaald. Dan zie je het terug als consument. - Ik wil klimaat toegevoegde waarden hebben om het in uit te drukken. KTW.”

“De Nederlandse vlag op alle producten, heel duidelijk (aan de voorkant) op de verpakking. Herkomst van het product: van dichtbij.”

“Bijna alles wat wij gebruiken in Nederland, daar zijn verborgen kosten mee gemoeid. Dus als ik de baas van Nederland zou zijn zou ik zeggen: Die houding, dat idee gaan we veranderen. Die verborgen kosten gaan we boven tafel halen. Er moet een nieuw normaal komen. De opgave is om een manier van denken los te laten.”

Dat alle sectoren meegenomen worden, ook landbouw en transport

De mensen willen dat alle sectoren meedoen aan de CO2 besparingen en verwachten dat alle sectoren meegenomen worden. Voor burgers is het onbegrijpelijk dat de luchtvaart en scheepvaart niet of beperkt meegenomen worden in de onderhandelingen.

Transport

Bij transport zien mensen mogelijkheden om onderdelen meer aandacht te geven en zien volop kansen voor duurzame vormen van transport en het stimuleren daarvan.

“We moeten ook de grote partijen zoals Schiphol en de Rotterdamse haven meenemen. Die worden te veel ‘ontzien’.”

“Maar vliegverkeer en internationaal boottransport vallen buiten de boot.”

“Lelystad is een onzalige oplossing. Het ontbreekt ook hier aan kwaliteit en er wordt alleen maar naar getallen gekeken en naar vliegbewegingen. Er wordt niet naar kwaliteit gekeken en alleen naar grote getallen gekeken.”

“Reizen van <500 km verplicht met de trein.”

“Als we naar het klimaatakkoord gaan kijken moet er in mobiliteit gekeken worden naar fietsen. Omdat het beter is voor het milieu dan auto's en treinen.”

“Brommers weg. Meer elektrische fietsen.”

“De kilometervergoeding moet je afschaffen. Het uurloon flink omhoog.”

ELKE OPLOSSING...

... BRENGT ZIJN EIGEN PROBLEEM

Landbouw

Mensen hebben uitgebreid de mogelijkheden voor de landbouw besproken. Ze zien hoe moeilijk het is om in de landbouw afspraken te maken. Maar mensen willen dan ook dat de overheid de landbouw helpt om te veranderen.

“Landbouw is een heel moeilijk onderwerp omdat Nederland op de VS na het grootste exportland is voor vlees en andere landbouwproducten. Het is een lastige kwestie om bijvoorbeeld te stoppen met megastallen in Nederland.

- Het begint wel door te dringen.

+ Veertig procent van de boeren heeft geen opvolger. Optie één is dat de overige boerderijen grootschaliger worden, maar je kunt ook als overheid proberen een trendbreuk erin te krijgen. Er zijn bestemmingsplanmogelijkheden, de veenkolonie is een perfect voorbeeld. Maak extensievere landbouw mogelijk. Je moet alternatieven bieden, ook aan erfgenamen van boerderijland.”

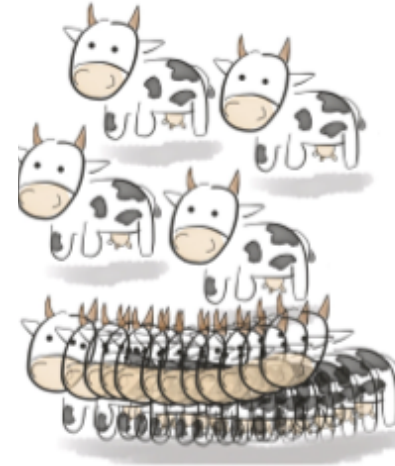
“Afbouwen intensieve veehouderij. De boeren daarbij helpen.”

Kansen voor landbouw, voedsel en een lokale, circulaire economie

De relatie tussen landbouw, voedsel en een lokale, circulaire economie biedt volgens burgers volop kansen.

“Ik denk dat je moet kijken naar hoe je je voedselpakket in elkaar zet. Het nieuwe eten is niet elke dag vlees, en dat zijn hele grote stappen vooruit. Vlees produceren kost vele malen meer eiwitten dan dezelfde hoeveelheid groenten produceren. Ik ben niet van het puur vegetarisch, maar van goed minderen. Het is een mentaliteitskwestie en voorlichting is belangrijk. Het nieuwe eten.”

**“Afbouwen intensieve veehouderij.
De boeren daarbij helpen.”**

“De landbouw moet hervormen. Boeren gaan lokaal produceren voor een eerlijke prijs. Producten mogen geen lange afstanden heen en weer over de wereld meer afleggen. Dat is goedkoper voor de consument en levert ook meer op voor de boer. In vijf jaar is er bijvoorbeeld een verplichte maximale reisafstand van 50 km en in tien jaar alleen nog 100% duurzame producten. Er moet ook worden gelet op andere milieuaspecten, bijvoorbeeld kunstmest en gifproductie.”

“In het klimaatakkoord moet komen te staan dat de overheid desinvesteringen voor de land en tuinbouw gaat opvangen. In 10 jaar zal de land en tuinbouw van dierlijk eiwit naar plantaardig eiwit moeten. Ik pleit voor zoveel mogelijk boeren en tuinders omdat hier ondernemerschap zit en creativiteit om de problemen op te vangen.”

“Wat er gebeurt is dat wij een minachting hebben voor leven op aarde. Het is knap dat we zover zijn gekomen met dingen telen met heel veel resultaat. Maar het heeft weinig te maken met leven. Uiteindelijk komt het neer op leven op aarde, op wat we uit de bodem kunnen halen. We moeten een soort “verering” van het leven terugvinden, beginnend bij de bodem (of bij de zee).”

“En ik denk dat er meer gefocust moet worden op het feit dat de landbouw circulair moet zijn.”

Dat subsidies gericht ingezet worden

Mensen spraken over de versturende werking van subsidies met een wens voor een betrouwbare en gerichtere inzet van subsidies.

“Met subsidies is het probleem dat het niet continue is, daar zitten enorme schokgolven in. Subsidies kunnen het best wel aantrekkelijk maken, en mensen net over de streep trekken, maar als het gaat over SDE subsidies, die opeens op zijn, dat werkt niet. Er is altijd maar een beperkte pot, die dan opeens op is. Er moet dus meer continuïteit komen.”

“5 miljoen euro is gesubsidieerd naar goedverdienende ondernemers die in Tesla’s zijn gaan rijden.”

“Kolencentrales hoeven geen belasting te betalen. Dat is ook een verkapte subsidie.”

“Subsidie in een aanvangsfase van een project is nodig omdat je anders een product, waar niet per se een markt voor is, niet op de markt krijgt.”

“Het is moed tonen,
pionieren
en meten.”

- ⌂
- I
- II
- III
- IV
- V
- VI
- H
- ▼

ZOEKTOCHT NAAR DUURZAME VERVANGERS

Hoe kan de wijk stap voor stap nog duurzamer worden? Lambik Swinkels uit Culemborg steekt graag zelf de handen uit de mouwen om zijn woning klimaatvriendelijker te maken. Hij houdt daarom precies bij wat hij verbruikt aan gas, water en elektriciteit, zodat hij ziet wat energiebesparende maatregelen daadwerkelijk opleveren. Met die grafieken wil hij ook andere bewoners inspireren. “Als je het goede voorbeeld geeft, worden medebewoners ook gemakkelijker enthousiast.”

Eigen stadsverwarming

Een groen hart, dat hebben de bewoners uit zijn straat al. Lambik woont sinds 2001 in EVA-Lanxmeer, de eerste integrale ecologische wijk van Nederland. De meeste woningen in deze wijk hebben zonnepanelen en zijn voorzien van muur- en vloerverwarming. Ze hebben eigen stadsverwarming van een leverancier op wijkniveau: coöperatie Thermo Bello. Met een zonneboiler wordt tap- en douchewater verwarmd. Daarnaast zijn de woningen aangesloten op het gasnet voor het gasfornuis en warm water.

Toch stonden de bewoners drie jaar geleden voor een nieuwe uitdaging, want de gasboilers van diverse bewoners waren aan vervanging toe. Gas uit Groningen, dat wilden ze niet meer. “Daarom kwam bij ons de vraag op of we helemaal van het gas af zouden kunnen”, vertelt Lambik.

Lastige klant

Lambik was een van de eerste bewoners die daar de schouders onder wilden zetten. Hij wilde het voor zijn eigen huis regelen, maar vooral ook samenwerken met andere wijkbewoners. Dat ze al een gezamenlijke energievoorziening hadden, hielp daarbij enorm.

Met een rij burens kozen ze voor de aanschaf van een elektrische boiler, die op zonne-energie wordt aangesloten. Daarnaast laten ze hun oude zonnepanelen vervangen door eigentijdse exemplaren die veel meer rendement opleveren.

Het moeilijkst was het vinden van een leverancier die ook bereid is om de oude panelen weg te halen. “Voor de leveranciers waren we een lastige klant, terwijl ze nu handenvol werk hebben. Uiteindelijk is het toch gelukt.”

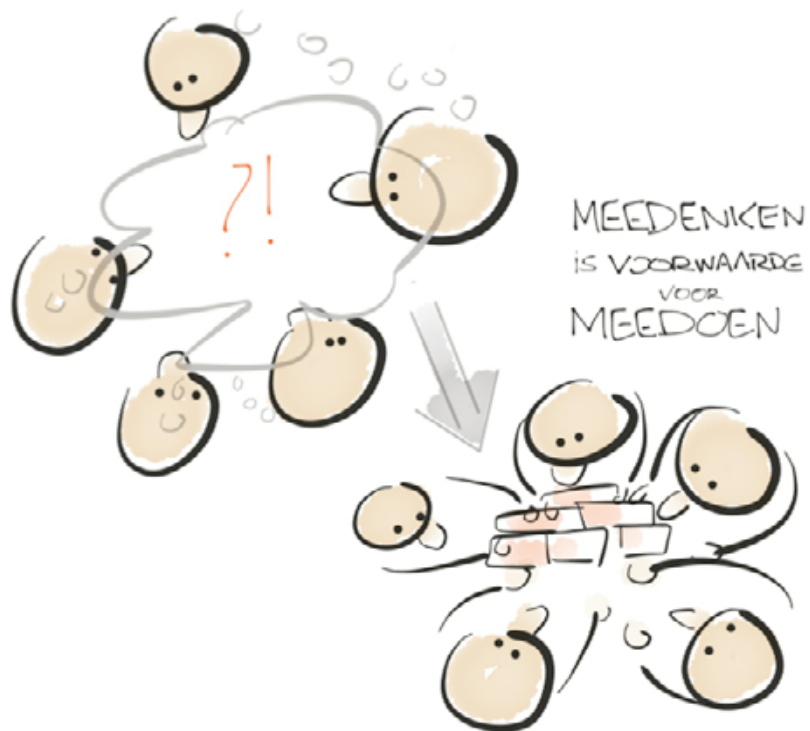
Voor de nieuwe zonnepanelen, elektrische boiler en inductiekookplaat investeerde hij in totaal 8000 euro, met aftrek van subsidie. Hij heeft dat bedrag er graag voor over. “Als wij hier niet meer wonen, moeten de volgende bewoners hier ook weer duurzaam kunnen wonen. En dat mag best geld kosten. We willen bovendien zoveel mogelijk zelfvoorzienend zijn.”

Aardgasluwe straat

Sinds begin 2018 is Lambiks huis niet meer aangesloten op het gasnet. Diverse burens volgen, zodat zijn straat op korte termijn aardgasluw wordt.

Als energiecoach adviseert hij andere bewoners hoe ze hun woning het gemakkelijkst klimaatneutraal te maken. “Het helpt om nieuwe investeringen aan te sluiten op natuurlijke vervangmomenten van apparaten”, zegt hij. “En verder is het moed tonen, pionieren en meten.”

Ook een lange adem is een vereiste. “We zijn een jaar verder voordat alle zonnepanelen er zijn, want je komt allerlei weerstanden tegen. Maar als je zelf het goede voorbeeld geeft, kun je van daaruit verder bouwen.”

VI. WAT VERWACHTEN BURGERS VAN HET VERVOLG?

Mensen willen een bijdrage leveren aan het klimaatprobleem. Ze willen daarom mee praten, meedoen en daarin ondersteund worden door de overheid. Of mensen nu boos of gefrustreerd zijn of dat ze actief bezig in hun omgeving, ze willen gezien worden, hun kennis delen, meepraten en mee kunnen doen. Daarnaast willen mensen dat de energiecoöperaties en bewonersinitiatieven ondersteund worden en in positie gezet worden. Ze verwachten van de overheden dat zij hun rol goed nemen en consistent zijn in hun beleid. Tenslotte willen mensen dat we met kleine stapjes, al lerend het vervolg vorm geven.

Dat burgers zeggenschap krijgen op alle niveaus van de klimaattransitie

De energietransitie heeft grote consequenties voor het dagelijks leven van mensen. Het is misschien wel de grootste en meest complexe verandering sinds de wederopbouw na de oorlog. Mensen willen directe zeggenschap in de manier waarop hun leven en leefomgeving gaat veranderen. Ze hebben de kennis van het dagelijks leven en de eigen leefomgeving en ze integreren deelaspecten in dat dagelijks leven. Bij alle onderwerpen en sectoren. En dan met de processen, ambities en uitgangspunten uit de vorige hoofdstukken. Eigenlijk zou een Klimaatakkoord van iedereen moeten zijn.

“De essentie is, we moeten het allemaal gaan doen maar eigenlijk worden de mensen nooit gevraagd omdat er wordt gedacht dat mensen niets weten.”

“Het Klimaatakkoord moet burgerparticipatie beter borgen.”

“Burgers mogen nu in een laat stadium nog wat zeggen over uitgewerkte plannen. Dat is geen reële invloed. Bewoners kunnen in een eerder stadium meedenken over alternatieven en de inbreng van hun deskundigheid is van belang.”

“Het Klimaatakkoord moet burgerparticipatie beter borgen.”

“Meedenken is een voorwaarde om mee te doen.”

“Ik zou willen dat we locaties van windparken, turbines, zonnepanelen bepalen door publieke afweging. Ruimtelijke ordening wordt nu bepaald door bedrijven. Als je als overheid ruimer kunt kijken is dat beter. De overheid moet zelf bepalen welke gebieden geschikt zijn, in plaats van wachten tot particuliere ondernemingen ze kiezen. Beslis vanuit publieke algemene belangen in plaats van investeerders.”

“De bewoner mag bepalen of er nou echt te veel geluid is of niet bij een warmte pomp.”

**“Als het klimaatakkoord van iedereen moet zijn. Dan zou het ook leuk zijn als iedereen dat moet ondertekenen.
-Iedereen: ja mooi. 17 miljoen handtekenen. Een verhaal in Jip en Janneke taal.”**

Zeggenschap op de verschillende niveaus

Burgers verwachten zeggenschap op de verschillende niveaus, van rijksoverheid, regionale energiestrategieën, gemeentelijke plannen tot de wijkaanpak en lokale opwek. Enkel op gemeentelijk niveau is niet voldoende. Ze zien dat er op bijvoorbeeld landelijk niveau relevante kaders worden gesteld en beslissingen genomen worden.

“Discrepantie bedrijf en burger blijft van belang. Lokale inpassing van de transitie voor de burgers, dat gaat wel lopen. Maar dan lossen we Tata nog niet op. Er zijn verschillende niveaus,

we hebben ook het nationale nodig.”

“We willen lokaal zelf bepalen welke middelen we inzetten om de CO2 besparing te behalen.”

“Hele duidelijke opgave hoe het kan werken: een regionaal burgerparlement. Een lers model voor de regionale energiestrategie. Onafhankelijke deskundigen informeren de mensen. Zo eindig je met een leuk product met lichte druk. Hetgeen dat eruit komt, moet ook geborgd worden. Dus de politiek moet zeggen, het plan dat er uiteindelijk ligt, dat gaan wij steunen.”

“Waarom geen burgerplan of een regionaal burgerplan?”

Ruimte voor emoties en verschillen

Burgers willen dat er ruimte is voor emoties en verschillen in burgerparticipatie. Ze waardeerden deze burgergesprekken onder meer omdat er ruimte was voor de pijn, boosheid, machteloosheid en onzekerheid. Het gaf momenten van inzicht en bezinning.

“Bezinning. Laten we zorgen dat iedereen zich bezint op zijn/haar gedrag, op zijn/haar verantwoordelijkheid, op zijn/haar bijdrage.”

“Ik vind deze meeting een bewonderingswaardig initiatief.

Persoonlijke motivatie is intrinsiek, een paar gekken hebben zich weer boos gemaakt. Waar gekken iets bedenken, daar komt iets leuks van.”

“Veiligheid: het is ook belangrijk dat mensen zich veilig kunnen voelen als ze nog niet zo vooruitstrevend zijn. Veel mensen zijn nog gehecht aan hun vakantie of hun stukje vlees. Het moet niet gaan voelen als een heksenjacht. Dan krijg je die polarisering van mensen die alles wat ze eerst wel deden van de tafel gaan vegen dus iedereen moet zich in het debat veilig voelen.”

“Want ik vind het wel mooi wat wij allemaal doen als burgers. Burgerkracht noem ik dat. Zit zelf bij een coöperatie, en we zitten weer zo samen als we vroeger in de kerk zaten.”

Dat bewonersinitiatieven en energiecoöperaties voorrang en ondersteuning krijgen

Energiecoöperaties en bewonersbedrijven brengen de gezamenlijke inkoop van besparingsmaatregelen, de opwek, het beheer van het net en de verkoop van energie in burgerhanden. Dat geeft een andersoortige speler in het geheel. De bedoeling van deze initiatieven is om op een eerlijke manier grondstoffen, kennis en kapitaalgoederen ten goede van de gemeenschap te organiseren. Daarmee zorgen deze coöperaties voor een sociaal proces en vertrouwen in de energietransitie. Bewoners verwachten daarom dat deze maatschappelijke innovatie ondersteuning en voorrang krijgt.

“De coöperatieve gedachte is belangrijk.”

“Wij zeggen daarvan dat de energie voorziening, zowel in warmte als elektriciteit, in burgerhanden moet komen.”

“In de stad heb je geen plat dak, de buurman wel. Dus je moet dit collectief aan gaan pakken. Al het platte dak moeten we van zonnepanelen voorzien. Je moet dit met elkaar regelen en afspreken. Een nieuwe bron van energie, dat moeten we samen organiseren.”

“Je moet naar een wijkaanpak van energiebesparing toe. Dat is ingewikkeld, want iedereen moet meedoen, ook wie geen financiering kan leveren. Je moet collectief denken, dat betekent dat je het sociale proces in wijken moet gaan organiseren. Gemeenschapsdenken zijn we heel erg kwijtgeraakt in jaren '90. Het lukt gewoon niet als het allemaal van de overheid komt.”

“Ook onduidelijk voor mij zijn de property rights in wind, van wie is de wind?”

“Iedereen is bezig, en dat moet gebundeld worden om iedereen een oplossing te bieden. Meer sturing, regie en kennisbundeling en validatie van kennis.”

“Je zou gratis een energieadviseur langs moeten kunnen krijgen.”

“In mijn rol als bewoner wil ik graag mijn wijk verduurzamen. Wil graag duidelijk hebben welke technieken per type woning, kosten-baten analyse, komt er in de toekomst stadsverwarming. Veel burgers willen wel maar weten niet hoe. En qua investeringen? Kun je er een extra lening voor afsluiten?”

Bewonerscoöperaties werken integraal

Burgers vertellen dat een voordeel van bewonerscoöperaties is dat ze makkelijk integraal of holistisch werken. De leden wonen in hun eigen werkgebied. En ondervinden aan den lijve hoe veel vragen over energie te maken hebben met bijvoorbeeld sociale samenhangen onderhoud. In het dagelijks leven van burgers zijn alle domeinen en sectoren aanwezig. Een groot voordeel van burgercoöperaties en –initiatieven is dat ze naast hun product ook voor sociale samenhang in de wijk of dorp zorgen. De coöperaties moeten zich hierbij door blijven ontwikkelen.

“Want ik vind het wel mooi wat wij allemaal doen als burgers. Burgerkracht noem ik dat. Zit zelf bij een coöperatie, en we zitten weer zo samen als we vroeger in de kerk zaten.”

“Met je medebewoners tot een oplossing komen is een vak apart. Dat kost heel veel tijd. Maar er is niemand anders die het zo goed kan als de bewoners zelfs. Mooi resultaat, goeie deal en iedereen is er blij mee.”

“Ik wil aan de slag via een gebiedscoöperatie waarbij er meerdere onderwerpen bij de kop gepakt worden zoals zorg, landschap en generatiebestendig wonen en energie , asbestdaken vervangen en volleggen met zonnepanelen. In mijn gemeente zijn hier 250 gezinnen burgers en boeren mee bezig.”

“Je moet ook de wijk als geheel ontwikkelen, dus meer zeken tegelijk aanpakken zoals ook speeltuinen etc.”

Voldoende kennis en kunde is nodig bij overheden om coöperaties te ondersteunen

Burgers verwachten dat er voldoende kennis en kunde bij overheden is of komt om deze coöperaties te ondersteunen. De deelnemers vertellen dat om bewonersinitiatieven en –coöperaties te ondersteunen wet – en regelgeving aangepast zal moeten worden. Zo is de regelgeving rond de postcoderoos te ingewikkeld.

“In het Klimaatakkoord moet nadrukkelijk worden opgeschreven dat decentrale overheden worden geholpen om burgerinitiatieven te kunnen ondersteunen.”

“De collectieve zonne-energiesubsidie die er nu is, waarbij stichtingen en verenigingen zonnepanelen leggen op zoveel mogelijk grote daken van bijvoorbeeld scholen en bedrijven. Daar wordt op een dusdanig amateuristische manier gebruik van gemaakt, dat het doel niet wordt gehaald. Dat zou anders moeten. Men heeft er ideeën over, maar lopen aan tegen de ambtenarij die daar een eigen mening over heeft waar je slecht doorheen komt. Dat is een bron van zorgen.”

“Kijk maar naar dat initiatief met de postcodes, ze begonnen met 40, 38 knappen af op de bureaucratie, 2 lukt het.”

*“Is met de werkgroep bezig met een alternatief plan, het aanbrengen van zonnepanelen op alle industriële gebouwen in de gemeente. Ondervindt daarbij te weinig samenwerking van de gemeente, ‘de gemeente doet te weinig en wacht maar af’
“Medewerking vanuit de gemeente is enorm belangrijk. Al is het maar bereidheid om daken ter beschikking te stellen. Regelgeving is belangrijk, dat mag niet in de weg zitten.”*

Ondersteun coöperaties met geld

Burgers verwachten dat de bewonersinitiatieven en -coöperaties als maatschappelijke innovaties ook met geld worden ondersteund. Omdat deze initiatieven nog een nieuw speler zijn, lopen ze tegen regels en gebruiken aan. Het heeft tijd nodig voordat deze nieuwe manier van werken is ingesleten en passende verdienmodellen of ondersteuningsstructuren heeft kunnen ontwikkelen. Daarbij moeten ze opletten dat ze niet als stootkussen fungeren tussen energiebedrijven en burgers die tegen zijn.

“Er moet procesgeld naar de samenleving. Mensen die blijven vechten kunnen dat niet op eigen kosten doen.”

“Je put mensen uit op het moment dat zij veel investeren maar zij krijgen er niets voor terug. De vrijwilligers zitten wel te trekken aan betaalde mensen in vergaderingen met gemeentes, organisaties en bedrijven.”

**“Het is maatwerk en je moet je niet op één technologie vastleggen.
Het is en-en-en. En je moet ook sociaal een passende oplossing krijgen.
Technologisch en sociaal moet met elkaar in evenwicht zijn.”**

Bij de taaiheid en de complexiteit van de energietransitie helpen de coöperaties

Burgers hebben goede hoop voor deze beweging van onderop. Voor de taaiheid en de complexiteit van de energietransitie is de opkomst van de coöperaties een uitkomst. Deze organisaties vanuit de gemeenschap zijn in staat om de kwaliteit van leven voorop te stellen en integraal/ holistisch te werken. Omdat het de bewoners zelf zijn die de energie gaan opwekken, kunnen ze meteen met hun medebewoners lusten en lasten verdelen. Omdat het geen marktpartij is, hoeft er geen hoog rendement gehaald te worden, wat ten koste gaat van omgeving, sociale structuren of portemonnee burgers. Burgercoöperaties en – initiatieven hebben daarom meer kans van slagen.

“Initiatiefnemers van een zonnepark informeren de inwoners en inventariseren vervolgens de meningen. Als genoeg mensen voor zijn, geeft de gemeente de vergunning uit. Na aanvullende gesprekken met tegenstanders was bijna iedereen voor: een succesvol concept. In Denemarken en Noorwegen ... is 75% van de bevolking aangesloten op een coöperatief warmtenet. Geothermie ook bezien.”

“We gaan in mijn gemeente 4 windmolens bouwen. Geen enkel bezwaarschrift is ingediend. Alleen is er een gesprek met natuurmonumenten. Die stonden niet te springen maar zagen wel in dat er niet echt een andere ruimte was om deze te plaatsen. In een straal van 2 km zijn hier 3 huishoudens. Gemeente heeft gezegd: voor en door de bewoners, dus ook de opbrengst gaat naar de inwoners, degene die participatie kopen (dit is niet zo duur) en dat levert meer geld op dan wanneer je het op de bank zet. Een deel van de opbrengst gaat ook naar onderzoek van de energiecoöperatie, die het dan investeren in nieuwe projecten. De gemeenteraad stelt dit voor.”

Dat de betrokken overheden op een goede manier hun rol vervullen

Mensen verwachten dat de overheid goed kan schakelen tussen haar verschillende rollen. Waar bewoners initiatieven nemen, moet zij faciliterend zijn. Waar veranderingen niet tot stand komen moet zij regels en verplichtingen stellen. Burgers verwachten weinig van de marktwerking en vragen regels voor het bedrijfsleven met beperkingen, CO2 taks, normen tegen vervuiling, etc. Eén groep heeft deze rollen zelfs expliciet in haar gesprek uitgewerkt:

“Voor de overheid zien we twee rollen:

Een sturende rol. Daar horen maatregelen bij, zoals:

- Een scherpe en reële beprijzing van CO2
- Geen subsidie voor energieproductie, want dat leidt tot perverse effecten
- Maximumsnelheid van 130 naar 100
- Verbod op hout- en pelletkachels

Een faciliterende overheid. Daar horen maatregelen bij zoals:

- Zorgen voor betrouwbare onafhankelijke informatie
- Duurzaamheid makkelijk maken; drempels wegnemen en ontzorgen; nudging voor de grote groep achter de voorlopers.
- Bewoners die willen verduurzamen ondersteunen in het proces.”

Verplichten bij wijkaanpak?

Over de huizen- en wijkaanpak verschilde de insteek. Sommigen mensen vonden dat er op geen enkele manier verplichtingen mochten komen. Mensen willen zeggenschap over hun eigen huis. Een grote groep mensen bepleitte het actief ondersteunen van bewoners en hun initiatieven. Anderen zeiden dat er alleen verplichtingen gesteld kunnen

worden, als de wijk eerst zelf het initiatief kan nemen, er informatie, advies en hulp is en er zeggenschap is over wat er gaat gebeuren. Dan zou er verplichting kunnen komen voor de mensen die niet mee willen praten of mee willen doen.

“Je moet met je poten van iemands huis afblijven die er al woont.”

“Probeer de burger in beweging te krijgen zonder dwang. De burger wil eigen invloed en zelf kunnen kiezen.”

“We hebben het over acceptatie, en dat kan alleen als het traject van het samen doen snel wordt ingezet. We kunnen het echt alleen met onze burens doen. Anders krijg je tegenstand vanuit mensen die het niet pikken. Vooral mensen met een kleine beurs hebben het moeilijk.”

“Om met de bottom-up initiatieven van participatie naar co-creatie te komen moeten het erkend worden en gefaciliteerd worden, met geld en middelen. Daarbij helpt Right-to-challenge en de omgevingswet.”

“Overheid, durf ook dingen los te laten: burgers hebben het ‘right to challenge’ en het ‘right to bid’.”

“Als je het volk mee wil krijgen, moet je lokale oplossingen apart subsidiëren.”

“Kleine initiatieven van onderuit die de overheid coördineert, zodat die initiatieven samenwerken en elkaar niet tegenwerken. De overheid heeft daarin dan een coördinerende rol in plaats van een sturende rol.”

“Huizenaanpak verplichting maar via communicatie en hulp goed begeleid en vanuit de buurt zelf.”

“Zowel top down als bottom up. We moeten voldoen aan Parijs. Met alleen de energiecoöperaties gaat dat niet lukken. Grootchalig inzetten en spreiden, alle energievormen

inzetten. Maak van energiebedrijven weer nutsbedrijven. Je moet aantallen verplichten en rond die verplichting een landschapsplan maken met landschapsarchitecten. Bij gebrek aan nutsbedrijven naar participatie.”

Verplichten, stimuleren en marktwerking voor bedrijfsleven

Mensen zochten mensen ook een balans in de rol van de overheid richting bedrijfsleven: tussen verplichten, stimuleren en marktwerking.

“We komen er niet als de overheid alleen maar stimuleert en faciliteert - ook gewoon harde verplichtingen opleggen, maar dan wel in balans.”

“Veel meer verplichtingen voor bedrijven. Geen vrijwillige afspraken. Niet alleen CO2, maar vervuiling op alle fronten aanpakken.”

“Regie in plaats van marktwerking. Lokale marktwerking mag wel.”

Burgers vinden dat de overheid richting de bouwsector meer verplichtend moet worden. Als bedrijven dezelfde regels en verplichtingen hebben, hebben ze vervolgens een eerlijk speelveld om te concurreren.

“Bouwsector is wel traditioneel. Blijft achter.

- Wat zou helpen zijn verplichtingen. Er moet verplicht zijn om goede voorlichtingen te geven aan klanten. De klant kan dan een vakje aankruisen of je goed bent voorgelicht. Dus eerlijk voorgelicht worden als consument.”

“In mijn gemeente hebben ze huizen gebouwd en de opdrachtgever, een groep bewoners, wilde ze zonder gas bouwen. De projectontwikkelaar /aannemers weigerden dat gewoon.”

“Ik hoorde over Lelystad op het moment dat ik een led lampje aan het indraaien was. Dat voelt niet eerlijk.”

“Het moet in het bouwbesluit komen. Om de zoveel jaar verplicht de overheid de isolatiewaarde. Aannemers gaan daarmee op het randje zitten. Niemand doet dat vrijwillig. Behalve particulieren.”

Dat de overheid consistent is in haar beleid

Voor mensen is het moeilijk te begrijpen hoe de overheid aan de ene kant harde en ambitieuze doelen stelt zoals 49% CO2 reductie, en tegelijk dat zelf tegenwerkt. Het ondermijnt de betrokkenheid van burgers. Als bewoners dan zelf bezig zijn met hun gedrag en huis, voelt het als dweilen met de kraan open. En het idee dat elke huiseigenaar gemiddeld € 30.000 in zijn of haar huis moet investeren, kunnen ze niet rijmen met deze tegenstrijdigheden. Burgers verwachten dat de overheid consequent is.

“Ik hoorde over Lelystad op het moment dat ik een led lampje aan het indraaien was. Dat voelt niet eerlijk.”

“Ik probeer thuis mijn eigen dingetje bij te dragen, en achter mijn huis komen de containerschepen langs. Dat werkt ontmoedigend.”

“Aan de ene kant oproepen om energie te besparen met spaarlampen, en aan de andere kant meegaan met plannen om overal ijsbanen neer te zetten.”

“Van 130 naar 100 km/uur bespaart evenveel CO2 als alle windturbines.”

“Er zijn veel tegenstrijdige maatregelen vanuit de overheid. Er wordt gesproken over besparingen en klimaatakkoord, en ondertussen worden er nieuwe vliegvelden aangelegd.”

Dat we na het akkoord verder kunnen met kleine slimme stapjes

Burgers vrezen voor de overschatting van de maakbaarheid. We lossen het niet op met puur kwantitatieve doelstellingen op lange termijn. Dat is voor bureaucraten, maar zet mensen niet in beweging. Ze willen een kwalitatief doel, een groter verhaal voor beter leven. En dan overzienbare stappen waar mensen mee aan de slag kunnen. En die slim passen in de plannen voor de lange termijn.

“Het Klimaatakkoord is een overschatting van de maakbaarheid.”

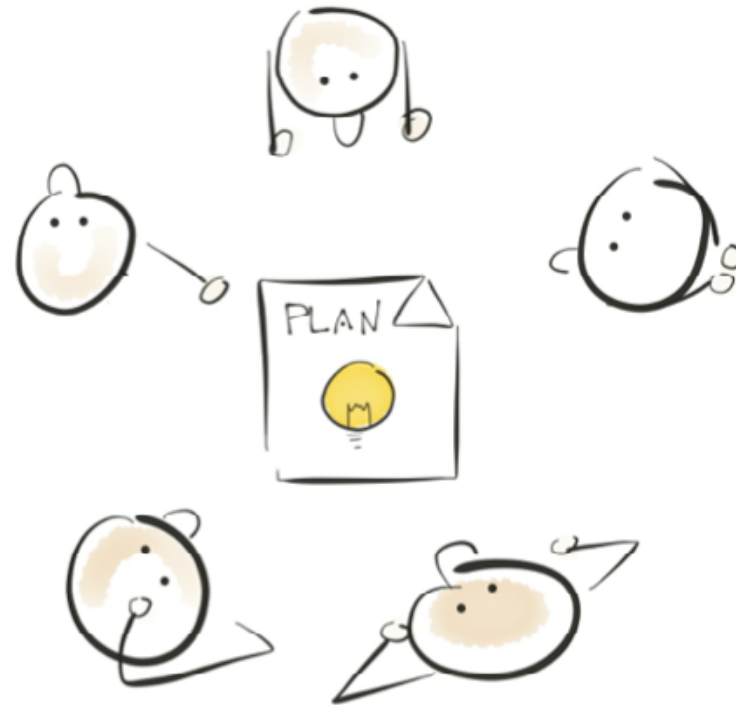
Niet grootschalig uitrollen

Blauwdruk, grootschalig uitrollen top down gaan niet werken. De opgave voor de gebouwde omgeving is anders dan de gastransitie uit de jaren '60. Er is nog geen beste technologische oplossing. Een grootschalige, kwantitatieve aanpak kan geen recht doen aan de grote verschillen tussen hoe mensen hun huizen verbouwd hebben, gebruiken en hoe ze met de kosten omgaan. Het wekt weerstand op en maakt geen gebruik van lokale kennis en betrokkenheid.

“Niet vanzelfsprekend dat het al gepland kan worden, het verleden leert dat plannen met een blauwdruk niet kan.”

“Ik denk niet dat we een definitie moeten geven van de energiemix, want technologische ontwikkeling gaat snel. Er is niet één antwoord. Dus we kunnen nu een plan maken en over een paar jaar kijken hoe we er dan over denken.”

WIE MAAKT HET PLAN?

Nieuwsgierig zijn en blijven ontwikkelen

Burgers willen blijven ontwikkelen en nieuwsgierig zijn. Burgers hebben besproken hoe om te gaan met de onzekerheid van deze transitie, als ze geen grootschalige en kwantitatieve aanpak willen. Burgers willen in het hier en nu beginnen en keuzes maken, ze willen er plezier in hebben en er een avontuur van maken.

“Bijvoorbeeld: ik wil nu bellen. Dus dan ga ik naar de telefoonwinkel en sluit ik een abonnement af of koop ik een nieuwe telefoon. Het kan zijn dat er over een maand weer een nieuw en beter model is maar daar denk ik niet aan, want ik heb de telefoon nu al nodig. Later zien we wel weer verder. Hetzelfde met energie: ik wil nu energie. Als er morgen een nieuwere techniek komt dan kijken we dan wel weer verder.”

“Maak er gewoon een leuke reis van.”

“Ja, nieuwe technieken, daar moeten we lol in hebben. Als het fout gaat moet dat kunnen, we hebben het geprobeerd. We leven in een levensgroot NEMO. Die nieuwsgierigheid gaat belangrijk worden.”

“Ik geloof heilig in ontwikkeling, dus er komen elke keer nieuwe dingen. Dakpannen met zonnecellen er in, warmtepompen die geen lawaai meer maken.”

“Nu doen wat we nu kunnen. En blijven onderzoeken hoe het beter kan. Technische oplossingen creëren ook nieuwe problemen.”

“Het is maatwerk en je moet je niet op één technologie vastleggen. Het is en en en. En je moet ook sociaal een passende oplossing krijgen. Technologisch en sociaal moet met elkaar in evenwicht zijn.”

Hulp, ook bij de kleine stapjes

Mensen willen dan ook in het hier en nu geholpen worden, ook als dat nog kleine stapjes zijn.

“Ik wil aan de slag, maar waar vind ik informatie die ik kan vertrouwen? Iedereen heeft een eigen agenda en wie kan ik geloven?”

“Mooi voor Haagse mensen en het bedrijfsleven, maar wat kan ik nu doen dat echt een verschil maakt? Ik zou het niet weten.”

“Voor mij is dat Klimaatkoord ver weg, maar als het betekent dat ik nu eindelijk echt steun krijg om aan de slag te gaan: prima.”

“Maak het gewoon, vertaal het naar wat je morgen kan doen.”

HOOGTEPUNTEN: WAT VERWACHTEN BURGERS VAN HET KLIMAATAKKOORD?

De opgave van de energietransitie is gigantisch. Het grijpt in op alle aspecten van het leven van burgers. Het aanpakken van klimaatverandering is een taai, complex en bovenal urgent vraagstuk. Tegelijk wantrouwen veel burgers de overheid en het bedrijfsleven. In deze situatie is het cruciaal dat burgers radicaal anders betrokken worden bij de energietransitie. Op basis van de gesprekken en bijdrages van burgers over het Klimaatakkoord geven wij vier centrale zorgen van burgers om rekening mee te houden en acht hoogtepunten om vorm te geven bij het verdere proces van het Klimaatakkoord.

Zorgen: Waar hebben burgers last van

Burgers zijn boos

Burgers in de weerstand, kritische burgers, klimaatsceptici, doehetzelvers in verduurzaming en energiecoöperaties. Dat waren de betrokken burgers die we aan tafel hadden. We ontdekten: veel zijn boos. Boos uit betrokkenheid. Ze hebben een boodschap. Ze vragen om gezien te worden. Ze vragen dat hun boodschap gehoord en gewaardeerd wordt. Het wordt duidelijk dat we allemaal begrijpen hoe ingrijpend en urgent de transitie is.

Wantrouwen richting de overheid

In de samenleving is grote betrokkenheid bij de klimaattransitie. En er is wantrouwen tegen de overheid. Op alle niveaus. De vertrouwensbreuk vindt meestal oorsprong in teleurstelling over processen in de eigen

leefomgeving, onduidelijkheid over onderbouwing van de doelstellingen en duurzame opties van nu, dominante economische belangen, en oneerlijke verdeling van lusten en lasten - lokaal en nationaal. Wantrouwen groeit door de opzet van het onderhandelingsproces en de beperkte reikwijdte van het klimaatakkoord.

De transitie vraagt inzet van alle Nederlanders. Er is actiebereidheid. Want goed beschouwd wil iedereen zijn steentje bijdragen en niet machteloos toekijken. Burgers willen weten hoe. Zij zien nu niet hoe. Alle punten die burgers naar voren brachten in de gesprekken, bieden de kans om vertrouwen te herstellen.

Een eenzijdig en overheersend economisch-politiek denken

Burgers houden niet van de manier waarop er over de klimaattransitie gedacht en gesproken wordt. Mensen ervaren dat belangrijke beslissingen gedreven worden door economische en financiële belangen. Andere perspectieven en menselijke waarden lijken al te vaak ver weg te zijn, en niet meegenomen te worden in de besluitvorming. Ze merken op dat het economisch belang doorslaggevend lijkt te zijn bij politieke besluitvorming. Dat zien ze op alle niveaus gebeuren, van lokaal tot Europees. Mensen zouden graag willen kunnen vertrouwen in een democratie die er is ten dienste van de burgers en waar een open en eerlijke afweging van belangen plaatsvindt en datgene wat belangrijk is centraal staat.

Klimaattafels zonder democratisch mandaat

Aan de klimaattafels praten vertegenwoordigers van belangenorganisaties over de burger, maar niet met de burger. Burgers hebben hun volksvertegenwoordigers gekozen, en daarmee mandaat gegeven voor het vormen van een regering. Maar zij hebben er niet voor

“Mensen vinden dat de stem van het bedrijfsleven te veel overheerst. Het algemene belang dreigt zo te verdwijnen.”

gekozen om het klimaat voorwerp te maken van onderhandelingen. Tussen belangengroepen. Zonder burgervertegenwoordiging. Voor zo'n Klimaatakkoord is er geen democratische legitimatie.

Daarnaast voelen betrokken burgers zich niet vertegenwoordigd door organisaties die deelbelangen vertegenwoordigen zoals VEH, ANWB, Greenpeace. Mensen vinden dat de stem van het bedrijfsleven te veel overheerst. Het algemene belang dreigt zo te verdwijnen. De deelnemers zien burgers als de hoeders van het algemene belang, van datgene wat voorbij belangen gaat en belangrijk is.

Acht hoogtepunten: Wat zouden burgers wel willen

Hoogtepunt 1: Burgerparticipatie die kwaliteit en beweging geeft

De noodzaak van de energietransitie wordt vrijwel universeel onderschreven, ook door mensen met fundamentele kritiek op de gang van zaken en/of de inhoud van de plannen. Sterker, op een enkele uitzondering na, wil iedereen aan de slag. Een belangrijk deel van de kritiek is nu juist dat de overheid daarbij eerder een belemmering dan een facilitator en aanjager is.

Een Klimaatakkoord zonder en over de hoofden van burgers betekent een giga-gemiste-kans om de samenleving als geheel in beweging te krijgen. Dat de overheid tot nu toe die kans liet liggen, juist dat blijkt een belangrijke bron te zijn van kritiek en weerstand. Veel mensen voelen zich in de steek gelaten en verwijten de overheid onbetrouwbaar te zijn. Anderen worstelen met de spanning tussen passie om aan de slag te gaan en onvermogen om dat daadwerkelijk te doen. Mensen willen graag meedoen, maar verwachten dan wel dat ze eerst mogen meedenken en zeggenschap krijgen. Burgers

integreren alle aspecten van de energietransitie in hun leven. Zij zijn als beste in staat om voorbij belangen te gaan en te kijken naar wat belangrijk is voor het geheel. De frustratie is dan ook dat het algemene belang ontbreekt aan de klimaattafels en in de klimaattransitie. Het algemeen belang is iets anders dan de optelsom van deelbelangen en economische belangen. Het gaat om het integrerende belang voor de lange termijn. Het betrekken van burgers verhoogt de kwaliteit van processen en uitkomsten.

Bovendien hebben burgers een schat aan kennis en ervaring. Uit de praktijk van het dagelijks leven met energie, maar ook als voorloper of vanuit hun werk of interesse. Benut al die kennis die voor het oprapen ligt. Natuurlijk wist de ene deelnemer meer van het onderwerp af dan de andere, maar universeel was dat er gesproken werd op basis van kennis van zaken. Vrijwel nooit loze kreten zonder onderbouwing. En dat met betrekking tot een breeds scala aan onderwerpen (technisch, natuurwetenschappelijk, (bedrijfs-)economisch, sociaal wetenschappelijk, etc.) Soms zelfs op het hoogste niveau. Juist de meest kritische deelnemer bleek al te vaak ook de man of vrouw met de meest gedetailleerde kennis van het onderwerp.

Mensen willen meedenken en meewerken op alle niveaus van de klimaattransitie. Aan de uitwerkingen van het klimaatakkoord, regionale energiestrategieën, gemeentelijke warmteplannen, wijk- en dorpsaanpak, plannen voor grootschalige opwek. En bij alle sectoren en onderdelen. Ook als bewonersexperts bij technologische innovaties of bij specifieke sectoren zoals de landbouw. Daarbij zijn allerlei vormen mogelijk: van loting, burgerpanels, burgerplannen, co-creatie tot dialooggesprekken. Als ze maar gebaseerd zijn op democratische waarden als inclusie, zeggenschap en transparantie.

“Burgers willen ruimte en erkenning voor de menselijke kant van de energietransitie.”

Het betrekken van burgers is meer dan een kwestie van acceptatie en participatie. Het gaat ook om het vergroten van de kwaliteit door het algemene belang centraal te kunnen stellen en om het mobiliseren van kennis die voor het oprapen ligt. Burgers zijn betrokken en snakken naar een overheid die ze kunnen vertrouwen, waarmee ze kunnen praten, met wie ze hun kennis kunnen delen en die hen helpt om aan de slag te gaan.

Hoogtepunt 2: Goede democratische gesprekken met ruimte voor verschil en emoties

De klimaattransitie is een ingrijpend vraagstuk in een samenleving waar polarisatie groeit. De gesprekken die wij gevoerd hebben, waren dan ook niet altijd makkelijk of leuk. Er was verdriet, pijn, boosheid, frustratie en wanhoop. Bewoners vertelden hoe windturbines of slechte processen de gemeenschap splijten. Ze willen processen die de gemeenschap versterken. Andere mensen voelden zich machteloos ten opzichte van wereldwijde economische ontwikkelingen of omdat ze niet wisten wat ze konden doen. Deelnemers werden geconfronteerd met nieuwe en andere perspectieven dan die ze gewend waren. De combinatie van voor- en tegenstanders van de klimaattransitie liet de spanning in de samenleving ook in de gesprekken aanwezig zijn.

Wij hebben deze spanning niet weggestopt. We hebben deelnemers gevraagd om naar elkaar te luisteren, zodat de verhalen en opvattingen van de ander een hogere kwaliteit kon krijgen. Elkaar overtuigen was niet nodig, we lieten de verschillen er zijn.

Het effect was dat mensen verrast waren dat het mogelijk was om met elkaar die verschillen aanwezig te laten zijn, zonder dat het ruzie of vervreemding gaf. Mensen die lijnrecht tegen over elkaar stonden over

de urgentie van klimaatbeleid, begrepen elkaar beter. Ze hebben dingen van elkaar geleerd, bijvoorbeeld over windturbines, kernenergie, vertrouwen of coöperatief werken. Bovendien vonden mensen gemeenschappelijke waarden en opvattingen, zoals de behoefte aan zeggenschap en het wantrouwen tegen een overheid voor wie economische belangen leidend zijn. Op deze manier gaven de gesprekken een inhoudelijke gevarieerde en diepgaande opbrengst over de volle breedte van het klimaatakkoord.

Mensen vertelden over processen die gemeenschappen doen splijten. De vijf bijeenkomsten lieten zien hoe helend democratie kan zijn. Het delen van ervaringen, zorgen en wensen gaf echte ontmoetingen en meer begrip voor de verschillende standpunten en emoties. De intensiteit van de klimaattransitie vraagt om goede gesprekken. Burgers willen ruimte en erkenning voor de menselijke kant van de energietransitie.

Als het gaat om het vormgeven van zeggenschap en burgerparticipatie die kwaliteit en beweging geeft, zijn er vele methodes en vormen mogelijk. Maar er is daarbij wel behoefte aan echt contact, aan ruimte voor verschil en emoties, aan erkenning voor de menselijke kant van de klimaattransitie. Een goed proces helpt mensen om uitkomsten te accepteren zijn waar ze het niet mee eens zijn.

Hoogtepunt 3: Betrouwbare informatie en wetenschappelijke onderbouwing

Er is een grote behoefte aan betrouwbare informatie. Waarbij veel mensen - hoe treurig ze dat zelf ook vinden - de overheid niet zien als een betrouwbare bron omdat ook die overheid een eigen agenda heeft en in hun perceptie vaker uitgaat van de belangen van het bedrijfsleven dan van de belangen van burgers.

De roep om betrouwbare informatie heeft betrekking op het Klimaatakkoord zelf. Mensen zien dat in de onderhandelingen het (bedrijfs)economisch perspectief domineert en dat er niet wordt uitgegaan van een natuurwetenschappelijke, technische en sociale systeemanalyse. Dat gaat zowel over onderbouwingen van doelstellingen en onderbouwingen van keuzes voor bepaalde oplossingen. Met een wetenschappelijke benadering kunnen ook mogelijkheden die politiek gevoelig liggen op tafel komen. De roep om betrouwbare informatie heeft ook betrekking op wat mensen zelf kunnen gaan ondernemen. Het is, zo werd breed geconstateerd, voor een individuele burger die wat wil vrijwel onmogelijk om zelf aan betrouwbare, objectieve informatie te komen.

In tijden van nepnieuws en wantrouwen tegen de overheid, is het lastig om overeenstemming te vinden wat dan wel als betrouwbare kennis en informatie kan fungeren. Burgers hebben het meeste vertrouwen in onafhankelijke partijen die geen politieke of economische belangen hebben bij de klimaattransitie. Ook zoeken ze naar nieuwe mogelijkheden om betrouwbaarheid te toetsen en te borgen, zoals samenwerking tussen verschillende universiteiten of burgerpanels om de kennis en informatie te toetsen. Er is een ontwikkelproces nodig om met elkaar betrouwbaarheid opnieuw vorm te geven.

Hoogtepunt 4: Uitkomsten die rechtvaardig en eerlijk zijn

In vrijwel alle bijeenkomsten kwam het expliciet en herhaaldelijk aan de orde: het Klimaatakkoord moet de toets der kritiek kunnen doorstaan als het gaat om rechtvaardigheid en eerlijk delen van lusten, lasten en zeggenschap. Het huidige energiebeleid heeft impact op inkomens van mensen. Burgers willen dat het nieuwe energiebeleid op een rechtvaardige manier impact heeft op inkomens.

Die verwachting heeft, zo bleek, veel dimensies. Het gaat om het eerlijk delen van lusten en lasten tussen bedrijfsleven en burgers, maar het gaat ook om solidariteit met lagere inkomens en met mensen die niet beschikken over de kennis en ervaring om aan zelf de slag te gaan. Daarbij kwam ook de schuldenproblematiek voorbij. Hoe zouden de mogelijk nieuwe gebouwgebonden leningen uitwerken terwijl er 1,5 miljoen mensen zijn met problematische schulden?

Breed gedeeld is het gevoel dat er thans geen sprake is van eerlijk delen. Huishoudens betalen een onevenredig deel van de kosten en de industrie wordt ontzien. Waarom is er nog steeds geen werkend systeem om CO2 uitstoot door grote bedrijven te belasten? Waarom betaalt het bedrijfsleven lagere tarieven en energiebelasting dan burgers terwijl ze meer energie verbruikt?

Ook zoeken mensen naar manieren om consumptie eerlijk te belasten. Maak bijvoorbeeld fiscaal onderscheid tussen producten met een lage en een hoge CO2 inhoud. Introduceer naast de BTW een KTW - Klimaat Toegevoegde Waarde - met een lager tarief.

Rechtvaardigheid veronderstelt tenslotte ook dat de overheid consistent is. Burgers begrijpen niet waarom de overheid vliegveld Lelystad uit wil breiden, fracking toestaat en de maximum snelheid verhoogt naar 130 km/uur. Het zijn beslissingen die allemaal extra uitstoot van CO2 en andere broeikasgassen met zich meebrengt. Dat doet de overheid zelf en heeft niks met internationale afspraken te maken. Burgers verwachten dat de overheid stopt om mee te werken aan nieuwe, extra uitstoot. Het stopzetten van bijvoorbeeld de uitbreiding van vliegveld Lelystad zou het vertrouwen in de overheid helpen herstellen.

Hoogtepunt 5: Een groter en positiever verhaal over kwaliteit van leven

Mensen realiseren zich dat de energietransitie van hen een prijs zal vragen, niet alleen in de portemonnee, maar ook qua leefstijl en in het landschap. Het zal burgers raken (en dat weten ze), maar betrek ook het beperken van vliegverkeer en het terugdringen van vleesconsumptie in het Klimaatakkoord. Mensen weten dat het Klimaatakkoord moet gaan over meer dan energie. Ook de voedseltransitie, en de circulaire economie en de samenhang van vraagstukken rond armoede, polarisatie, gezondheid etc. in wijken en dorpen moeten aan de orde komen.

Maak ruimte voor de pijn die bij een transitie hoort. Erkenning biedt troost en biedt kansen om nog verder te reiken met innovaties. Welvaart en welzijn zijn beide in het geding. Dat is niet erg als mensen maar het gevoel hebben dat die offers gevraagd worden voor een groter en meer zwaarwegend doel, te weten: de toekomstige kwaliteit van leven en werken, van henzelf en van hun kinderen.

Burgers vragen om deze gigantische omwenteling de kwaliteit van leven centraal te zetten. Maak van de Klimaatakkoord dus meer dan een technisch/bureaucratisch/economisch verhaal en breng het als een transitie naar een andere, maar ook betere wereld, waarin mens en planeet met elkaar in balans zijn en waar het - na de pijn van de transitie - goed leven is.

Hoogtepunt 6: Grote ambities, kleine stappen en samen leren

Burgers vrezen voor de overschatting van de maakbaarheid. We lossen het niet op met puur kwantitatieve doelstellingen op lange termijn. Dat is voor bureaucraten, maar zet mensen niet in beweging.

Ze willen een kwalitatief doel, een groter verhaal voor beter leven, een aansprekende ambitie. En dan overzienbare stappen waar mensen mee aan de slag kunnen die slim passen in de plannen voor de lange termijn.

Blauwdruk, grootschalig uitrollen en top down werken, gaan niet werken. Er is nog geen beste technologische oplossing. Een grootschalige, kwantitatieve aanpak kan geen recht doen aan de grote verschillen tussen hoe mensen leven, hun huizen verbouwd hebben en gebruiken, en hoe ze met kosten omgaan. Het wekt weerstand op en maakt geen gebruik van lokale kennis en betrokkenheid.

Burgers hebben besproken hoe om te gaan met de onzekerheid van deze transitie, als ze geen grootschalige en kwantitatieve aanpak willen. Burgers willen in het hier en nu beginnen en keuzes maken, ze willen er plezier in hebben en er een avontuur van maken. Ze bepleiten een houding van nieuwsgierigheid.

Sluit dus niet op voorhand bepaalde technologieën voor opwek uit, zoals kerncentrales (o.a. thorium), en focus dus niet alleen op bestaande mogelijkheden, maar investeer ook in innovatie (waterstof, opslag, kernfusie etc.). Betrek burgers van meet af aan bij deze innovaties. Ze bieden vanuit het dagelijkse leven relevante en onverwachte feedback, zoals over veiligheid en afval. Ze stellen vragen over de maatschappelijke waarde van innovaties. Als burgers van meet af aan meedenken en contra –expertise kunnen inschakelen, kan dat weerstand tegen onbekende nieuwe en mogelijk wel goed werkende vormen van kernenergie of CO2 opslag voorkomen.

“Burgers begrijpen niet waarom de overheid vliegveld Lelystad uit wil breiden, fracking toestaat en de maximum snelheid verhoogt naar 130 km/uur.”

“Keer op keer beseffen mensen dat de energietransitie niet enkel een technisch maar vooral een sociaal project is.”

Voor wat betreft uitstoot: houd rekening met technologische en maatschappelijke innovaties, zoals zelfrijdende auto's en vrachtwagens, fietsontwikkelingen, hogesnelheidstreinen op Europees niveau. Er is een beweging gaande van hergebruik, reparatie en uitleen van spullen. Een nieuwe circulaire economie betekent de afbouw van de wegwerpeconomie. Burgers zijn vaak de aanjagers van deze ontwikkelingen. Blijf hierin met elkaar experimenteren en leren.

Hoogtepunt 7: Overheden die hun rol goed vervullen

Mensen verwachten dat de overheid goed kan schakelen tussen haar verschillende rollen. Burgers verwachten weinig van de marktwerking en vragen regels voor het bedrijfsleven met beperkingen, CO2 taks, normen tegen vervuiling, etc.

Burgers verwachten dat de overheid op nationaal niveau sturing geeft aan de transitie door CO2 verplichtingen op te leggen, onderzoek te laten doen en te zorgen voor de juiste feiten en data. Waar veranderingen niet tot stand komen, moet zij regels en verplichtingen stellen. Hier spreekt de burger de overheid aan op betrouwbaar en consistent beleid. Op lokaal en regionaal niveau verwachten burgers ook dat de overheid regie neemt en marktwerking beteugelt.

Maar regie voeren betekent niet dat de burgers zomaar tot initiatiefnemer worden gebombardeerd. Of dat coöperaties verantwoordelijk worden gehouden voor het bereiken van draagvlak. En ook niet dat de overheid al richting of keuzes maakt. Regie voeren betekent het proces sturen en ervoor zorgen dat elke speler de eigen positie kan innemen en van daaruit de juiste invloed kan uitoefenen. Die overheid coördineert en faciliteert met kennis, budget en procesbegeleiding.

Waar bewoners initiatieven nemen, willen de burgers dat de overheid faciliterend is. Coöperaties vragen om erkenning van hun positie als voortrekkers, en van daaruit om voorrang voor bottom up initiatieven. Burgers met ervaring in initiatief nemen, vragen ook om een leeromgeving met andere sleutelspelers en om goede begeleiding serieus te nemen.

De overheid heeft dus te schakelen met verschillende rollen.

Hoogtepunt 8: Coöperaties en bewonersinitiatieven die de overheid ondersteunt en in positie zet

De coöperatieve beweging lijkt momenteel de beste papieren te hebben om kwaliteit te realiseren, vertrouwen te herstellen en meters te maken. Mits erkend als extra speler (naast markt, overheid en maatschappelijke organisaties) en ondersteund door de overheid.

De ervaring leert dat successen in de energietransitie via de buurvrouw en buurman gaan. Keer op keer beseffen mensen dat de energietransitie niet enkel een technisch maar vooral een sociaal project is. Dat proces professionaliseert zich tot coöperaties. Deels is dit een antwoord van burgers op het wantrouwen richting overheid en bedrijfsleven. Op een diepere laag laat dit zien dat mensen sociale wezens zijn, die de onzekerheden van een transitie liever samen dan alleen aangaan. Bovendien biedt de organisatie van grondstoffen, kennis en kapitaalgoederen via de gemeenschap een alternatief voor de marktwerking. De ondersteuning van bewonersinitiatieven en – coöperaties verankert de bedoeling dat de transitie bijdraagt aan de kwaliteit van leven.

Burgers verwachten dat de overheden de ontwikkeling van deze coöperatieve beweging zal ondersteunen. Met passende regelgeving, voldoende financiële middelen, verbinding van netwerken, ontwikkelen kennis en heldere doelstellingen. Het moet dan wel om echte burgercoöperaties en -initiatieven gaan en geen opgeklopte vehikels waar energiebedrijven of investeringsmaatschappijen achter schuil gaan.

Ook verwachten burgers dat de coöperatieve beweging als volwaardige speler (naast overheden, markt en maatschappelijke organisaties) in alle processen met stakeholders een plek krijgt. Dit zal meer ruimte geven aan het algemene belang en het bewonersperspectief in de dynamiek tussen stakeholders. Wellicht ten overvloede, maar de aanwezigheid van coöperaties in processen kan de democratische zeggenschap van burgers niet vervangen. Het kan wel een bijdrage leveren aan de uitwerking van de zorgen en wensen van burgers.

Tot slot

Misschien zijn er mensen die vrezen dat deze betrokkenheid van burgers tot vertraging en wanorde zal leiden. Het klopt, de burgers van dit land zijn het niet met elkaar eens hoe de energietransitie eruit moet zien. Ook de mensen bij onze gesprekken waren het over veel zaken niet eens. En het gesprek daarover is van wezensbelang. Het keren van klimaatverandering en terugdringen van de uitstoot van broeikasgassen is te belangrijk om zonder burgers te doen. Dat gesprek zal knetteren. In onze gesprekken hebben we geleerd: wees daar niet bang voor. Het zal soms botsen, ontwapenen, frustreren en verrassen. Maar wat er ook gebeurt: we doen het wel samen.

En hoeveel vertraging is er al opgelopen zonder burgers? Ervaring uit het ruimtelijk domein leert dat vertraging aan de voorkant van een proces door zeggenschap van burgers tot versnelling aan de achterkant leidt. Geen bezwaarprocedures tot de Raad van State en wel bij de uitvoering medewerking van de buurt. Laten we die ervaringen serieus nemen. De zeggenschap van burgers gaat in essentie niet over vertraging of versnelling. Het gaat over een goede democratie.

De samenleving staat voor een urgente en complexe opgave die iedereen raakt. En dat in een tijdsgewricht waarin de democratie onder druk staat en mensen de overheid wantrouwen. Het vervolg voor het Klimaatakkoord, zowel landelijk als lokaal, gaat ook over het functioneren van de democratie. De belangrijkste les die deze burgergesprekken hebben gegeven, is dat mensen de democratie willen versterken, mee willen praten en mee willen doen. Er zijn genoeg ideeën, kennis en ervaringen om dat waar te kunnen maken. Laten we die uitdaging oppakken.

“De zeggenschap van burgers gaat in essentie niet over vertraging of versnelling. Het gaat over een goede democratie.”

COLOFON

De burgergesprekken waren een samenwerking van het NPBO met het Klimaatavontuur.

NPBO: Rob Rietveld, Albert Koers.

Klimaatavontuur: Kirsten Notten, Ariane Lelieveld, Marianne Zuur

www.npbo.nl | www.klimaatavontuur.nl

© augustus 2018

Tekst:

Kirsten Notten, Albert Koers & Marianne Zuur

Tekeningen:

Marianne Zuur

Verhalen:

Sigrid van Iersel & Kirsten Notten

Foto's:

Job Boersma

Foto's bij verhalen:

Annelies van 't Hul; Beeldredactie met Marc Bolsius, Jaap Schaaf & Marcel J. de Jong

Met dank aan de bijdrage van:

- Buurkracht en Hier klimaatbureau
- Hier Opgewekt, Ode Decentraal, Klimaat Verbond Nederland, de Woonbond, Pentascope en Klimaatgesprekken.
(faciliteren van gesprekken en vinden van verhalen)

EEN SAMENVATTING IN BEELDEN VAN 5 BURGERGESPREKKEN VOOR HET KLIMAATAKKOORD

Den Haag 10 juli 2018

MEEDENKEN & MEEDOEN

EEN SAMENVATTING IN BEELDEN

VAN 5 BURGERGESPREKKEN

VOOR HET KLIMAATAKKOORD

Den Haag 10 juli 2018

Van 24 mei tot en met 4 juni voerden NPBO en Klimaatavontuur gesprekken met betrokken burgers over het Klimaatakkoord.

In kleine groepen (5 a 6 personen) vroegen wij hen:

1. Wat moet er volgens jou in het klimaatakkoord worden geregeld?
2. Wat heb je nodig om het klimaatakkoord te kunnen accepteren?

Dit is een samenvatting van deze burgergesprekken in 11 punten en 24 beelden

1. Van boos naar boodschap
2. Mandaat
3. Betrokkenheid en wantrouwen: mens centraal, een onmisbare kans
4. Rechtvaardigheid
5. Klimaattransitie gaat ook over...
6. Duurzame opties nu en in de toekomst: kennis gebaseerde doelen en keuzes
7. Betrokken burgers waarderen
8. Solidariteit
9. Meedenken voorwaarde voor meedoen
10. Regie en loslaten; coöperaties bekrachtigen
11. #hoedan?

1. Van boos naar boodschap

Burgers in de weerstand, kritische burgers, klimaatsceptici, duurzame doehetzelvers, energiecoöperaties, dat waren de betrokken burgers die we aan tafel hadden.

We ontdekten: ze zijn allemaal boos. Boos uit betrokkenheid. Ze hebben een boodschap. Ze vragen om gezien te worden. Ze vragen dat hun boodschap gehoord en gewaardeerd wordt.

In de gesprekken komt er begrip voor elkaars perspectieven en emoties. We zien ook veel pijn (windmolens, slechte processen) en machteloosheid (we willen wel maar weten niet hoe).

Het wordt duidelijk dat we allemaal begrijpen hoe ingrijpend en urgent de transitie is.

En er komt de mooiste kennis los. Er is veel kennis.

Er is veel kennis in de lokale gemeenschappen. In de mensen zelf en via internet.

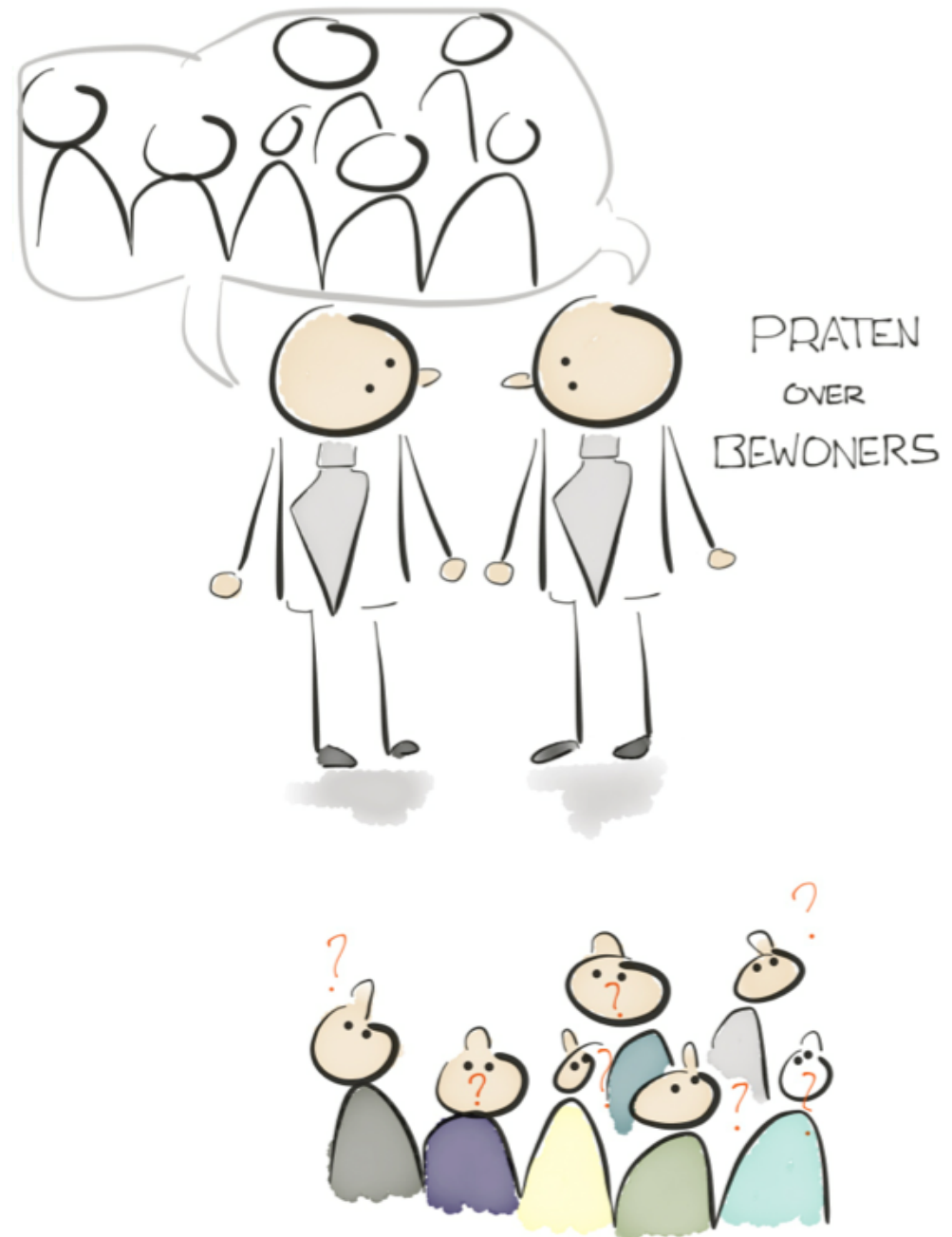
2. Mandaat

Aan de klimaattafels praten vertegenwoordigers van belangenorganisaties over de burger, maar niet met de burger. Burgers hebben hun volksvertegenwoordigers gekozen en daarmee mandaat gegeven voor het vormen van een regering.

Maar zij hebben er niet voor gekozen om het klimaat voorwerp te maken van onderhandelingen. Tussen belangengroepen. Zonder burgervertegenwoordiging. **Voor zo'n Klimaatakkoord is er geen democratische legitimatie.**

Betrokken burgers voelen zich niet vertegenwoordigd door organisaties die deelbelangen vertegenwoordigen zoals VEH, ANWB, Greenpeace.

Het maken van het raamwerk voor de fundamentele transitie waar we nu voor staan die de Nederlandse samenleving tot in haar essentie raakt en van alle mensen een geweldige bijdrage vraagt, vraagt om een eerlijk proces met open deelname.

3. Betrokkenheid & wantrouwen: de mens centraal, een onmisbare kans

In de samenleving is grote betrokkenheid bij de klimaattransitie. En er is wantrouwen tegen de overheid. Op alle niveaus. De vertrouwensbreuk vindt meestal oorsprong in teleurstelling over processen in de eigen leefomgeving, onduidelijkheid over onderbouwing van de duurzame opties van nu, en oneerlijke verdeling van lusten en lasten - lokaal en nationaal. Wantrouwen groeit door de opzet van het onderhandelingsproces en de reikwijdte van het klimaatakkoord.

De transitie vraagt inzet van alle Nederlanders. Er is actiebereidheid. Want goed beschouwd wil iedereen zijn steentje bijdragen en niet machteloos toekijken.

Burgers willen weten hoe. Zij zien nu niet hoe.

Alle punten die burgers naar voren brachten in de gesprekken, bieden de kans om vertrouwen te herstellen.

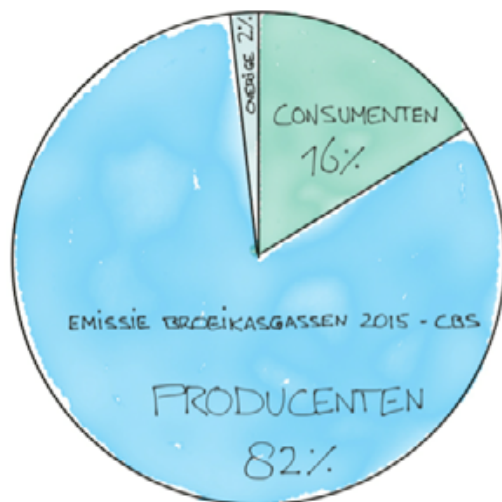
Een kans om niet te missen: overheid, richt je processen participatief in, van nationaal klimaatakkoord en regionale energiestrategie tot en met wijk aanpak. Draag zorg voor de kwaliteit van gesprekken, zodat processen ruimte maken voor de menselijke kant en verbindend zijn.

Zet de mens centraal.

4. Oneerlijk verdeeld

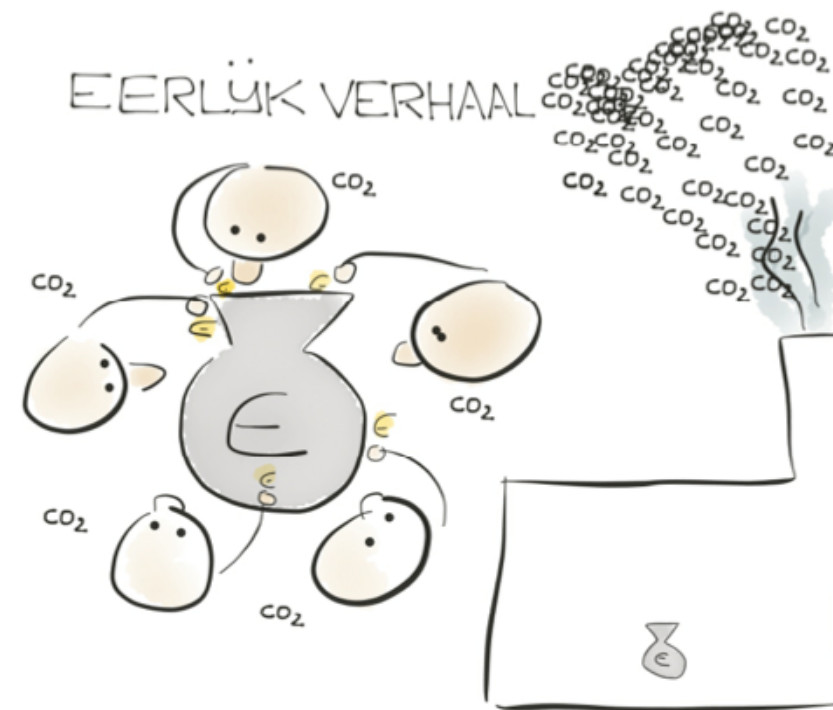
De kosten van de energietransitie zijn oneerlijk verdeeld. Producenten stoten veel meer emissies uit dan burgers kunnen en willen consumeren.

Maar burgers betalen via de energierekening een onevenredig deel van de kosten ten opzichte van de bedrijven. Bedrijven betalen bijvoorbeeld veel lagere energiebelasting.

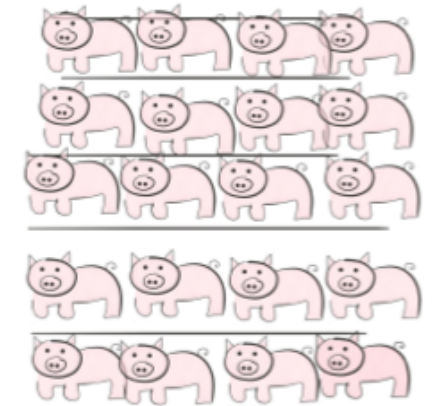
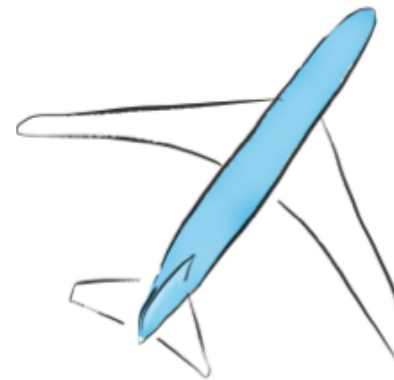
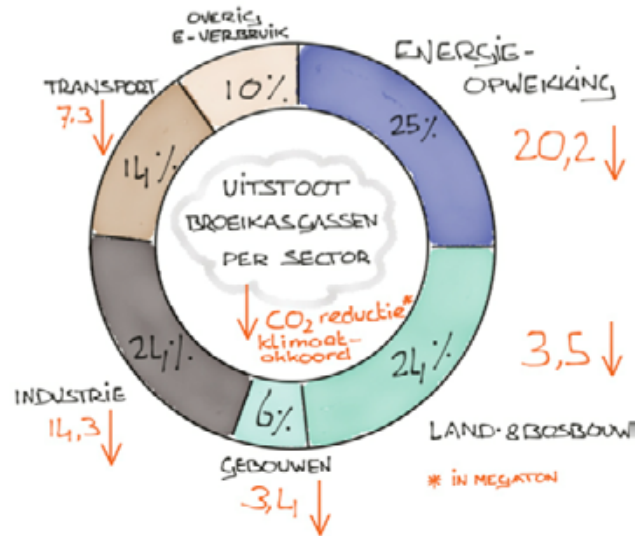

Van burgers wordt onevenredig veel actie verwacht ten opzichte van de bedrijven. Burgers moeten van het gas af. Maar wat 'moeten' de bedrijven? Wat zijn hun verplichtingen?

Betrokken burgers pleiten voor rechtvaardigheid.

5. Klimaattransitie gaat ook over...

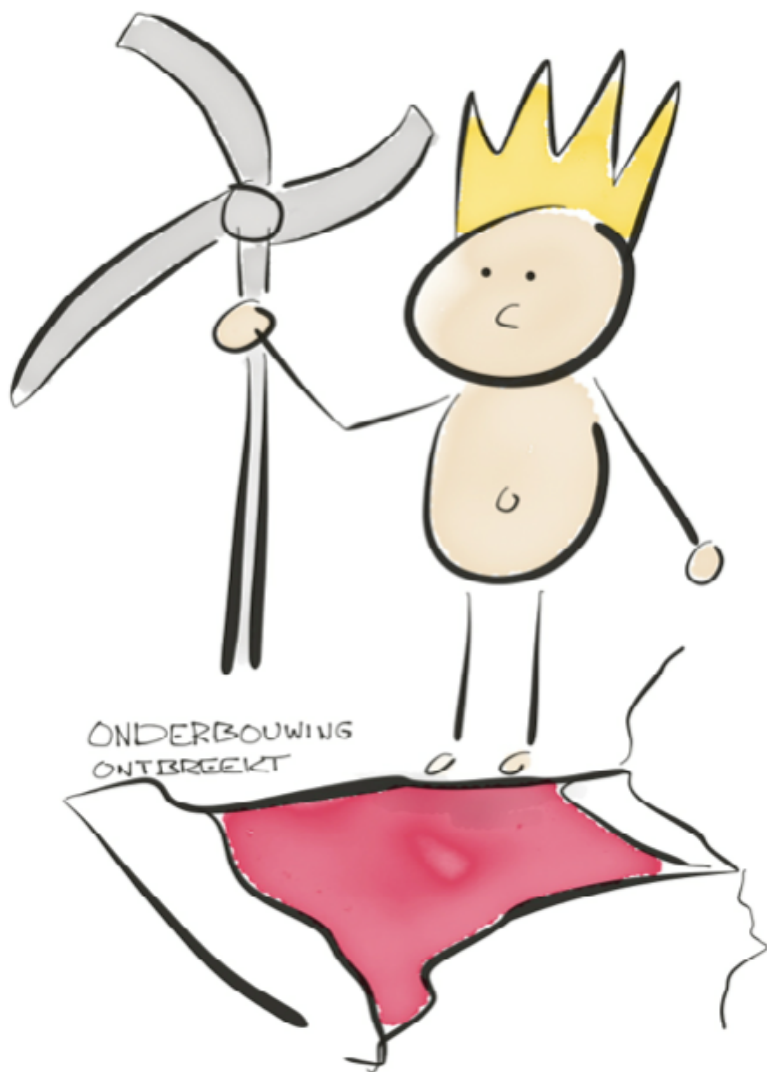
Burgers begrijpen heel goed dat de transitie breder is dan energie: het gaat over het redden van het klimaat. Dus gaat het ook over gezondheid - luchtkwaliteit en voedsel, over afvalprobleem en plastic. Ook burgers die niet geloven dat er een klimaat-probleem bestaat, zien wel misstanden die vragen om urgente aanpak.

Dus vragen zij om een grotere inzet van vliegverkeer, scheepvaart en landbouw in het klimaatakkoord. En sturing op productie, het belasten van de uitstoot op producten, de ware prijzen in beeld. Opdat de burgers zelf ook kunnen consuminderen. Want ook dat wordt gezien: dat we anders met elkaar moeten samenleven.

De uitwerking van die menselijke kant wordt in de klimaatakkoord gewenst, ook die hoort bij een integrale aanpak.

Zet de mens centraal.

6. Duurzame opties nu & in de toekomst: kennis gebaseerde doelen & keuzes

Bij betrokken burgers is de urgentie dus wel duidelijk: er moet wat gebeuren, en ook de burgers zijn aan zet. Maar zij betwisten de keuzes die gemaakt worden in de energiemix. Het verhaal erachter is niet duidelijk: waarom kiezen voor zon en wind? Wat komt er in de plaats van gas?

Burgers vragen om onafhankelijk onderzoek naar alle opties, een serieuze blik in de toekomst, een onderbouwd verhaal. Op wetenschappelijke kennis gebaseerd. Over alle technologieën.

Niet zoals nu een optelsom van belangen van producenten van al dan niet duurzame opties.

Niet zoals nu dat de gelovigen elkaar verketteren: wie aanhanger van de coöperatieve beweging is, schrijft kernenergie en thorium af. En wie gelooft in kernfusie, trekt ten strijde tegen windmolens en zonneweides.

Hier ligt ook een kern van het wantrouwen tegen de overheid: er is onvoldoende kennis en besluiten worden gebaseerd op belangen, niet op natuurwetenschappelijke, technologische toekomstbestendige onderzoeken en feiten:

De keizer heeft geen kleren aan.

7. Betrokken burgers waarderen

Is een groep van 125 betrokken burgers representatief voor heel Nederland? Nee.

Maakt dit de uitkomsten van deze gesprekken NIET representatief? Nee.

Laten de professionals in de energie- en klimaattransitie in hun hart en geweten kijken. Wij spraken elkaar vaker in de loop van de jaren. Wij weten beide dat deze burgers verwoorden wat u ook denkt. Ook u bent representant van die betrokken burger.

Laten we waarderen dat betrokken burgers de moeite namen tot gesprek.

Laten we de moeite nemen om de onwetende burger te spreken te krijgen

8. Solidariteit

Naarmate de transitie dichterbij komt, wordt de urgentie meer gevoeld. Smeltende poolkappen zetten niet aan tot actie. De aardbevingen in Groningen raken wel, en leiden tot besef dat actie nodig is. Er is een gevoel van solidariteit. Komt er windenergie in het dorp, dan raakt dat bewoners direct. Soms loopt het zo uit de hand dat dit gemeenschappen splijt. Het doet verdriet om de minderheid te vormen in wiens achtertuin een windpark wordt gepland, niet geloofd te worden in de over-last. Niet zelden leidt het conflict tot alternatieve plannen. Het verbod van aardgas brengt de transitie in elk huis en in elke wijk. Dat is nóg dichterbij.

Solidariteit was er in onze gesprekken ook met de lagere inkomens: de transitie mag hen niet de kop kosten.

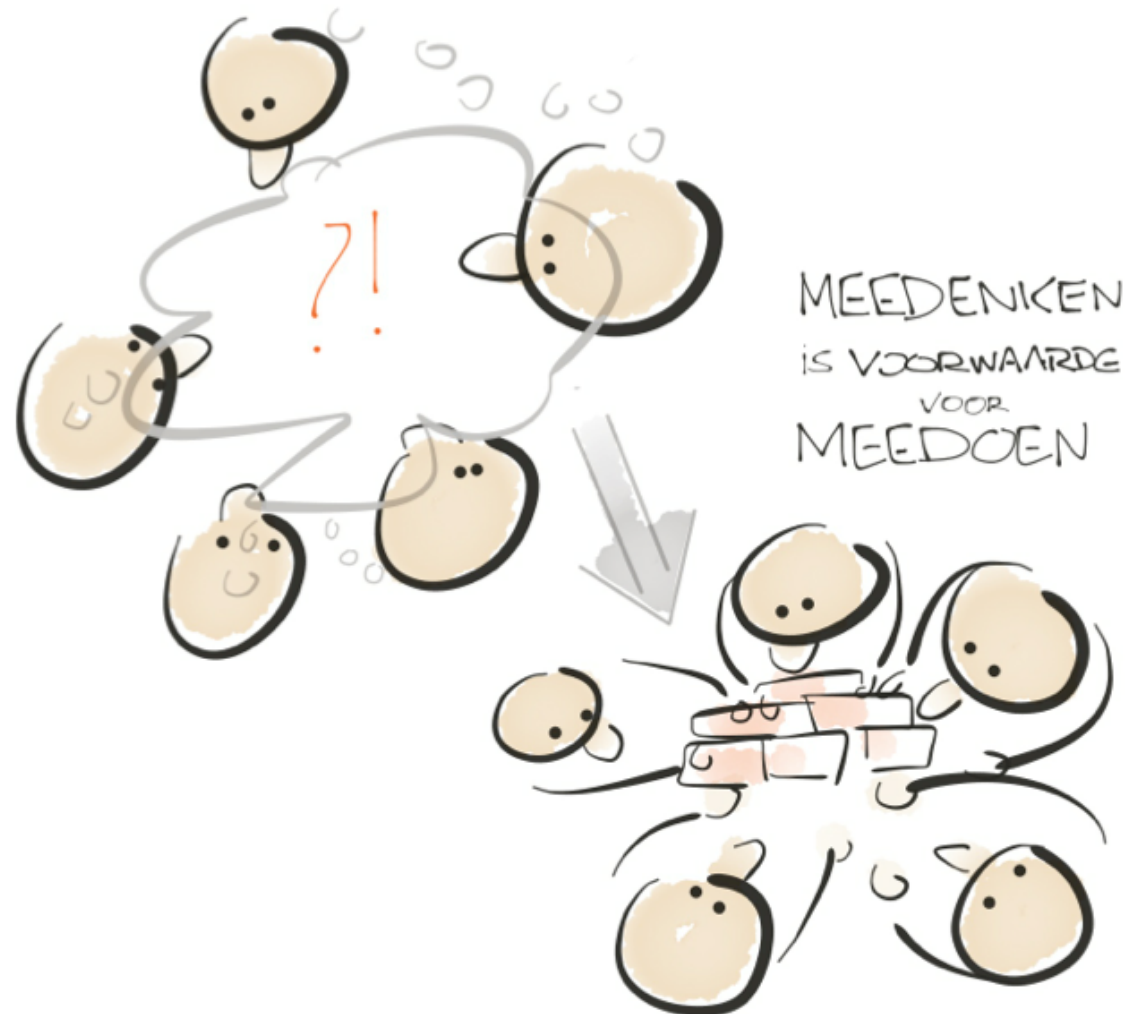
Rechtvaardige verdeling van lusten en lasten gaat dus ook over het voorkomen van energie armoede.

9. Meedenken voorwaarde voor meedoen

Van de betrokken burgers die wij spraken geven er veel aan dat zij bereid zijn hun steentje bij te dragen aan de energietransitie, maar dan willen ze wel betrokken zijn in het proces dat tot besluiten leidt: **ze willen ook eerst meedenken.**

Meedenkend zouden de burgers komen tot een klimaatakkoord waarin het sociale proces centraal staat, dat dus uitnodigt tot participatie en co-creatie, en gaat over een model dat circulaire economie, rechtvaardige duurzaamheid en anders samenleven omarmt.

10. Regie en loslaten

coöperaties bekrachtigen

Er is verwarring over de rollen en posities van de sleutelspelers in de transitie. Dat zien we aan de vraagtekens die gesteld worden bij marktwerking, de dubbele gevoelens richting overheid, en de verwachtingen over procedures en processen.

Burgers verwachten dat de overheid op nationaal niveau sturing geeft aan de transitie door CO2 verplichtingen op te leggen, onderzoek te laten doen en te zorgen voor de juiste feiten en data. Hier spreekt de burger de overheid aan op betrouwbaar en consistent beleid. Op lokaal en regionaal niveau verwachten burgers ook dat de overheid regie neemt en marktwerking beteugelt. **De overheid heeft dus te schakelen met verschillende rollen.**

Regie voeren betekent niet dat de burgers zomaar tot initiatiefnemer worden gebombardeerd.

Of dat coöperaties verantwoordelijk worden gehouden voor het bereiken van draagvlak. En ook niet dat de overheid al richting of keuzes maakt.

Regie voeren betekent het proces sturen en ervoor zorgen dat elke speler de eigen positie kan innemen en van daaruit de juiste invloed kan uitoefenen.

Die overheid faciliteert, met kennis, budget en procesbegeleiding.

Coöperaties vragen om erkenning van hun positie als voortrekkers, en van daaruit om voorrang voor bottom up initiatieven. Burgers met ervaring in initiatief nemen, vragen ook om leeromgevingen en ontwikkelnetwerken met andere sleutelspelers en om goede procesbegeleiding.

11. #hoedan?

Hoe nu verder na het klimaatakkoord?

Betrokken burgers gaven in de gesprekken aan dat ze behoefte hebben aan een positief perspectief. Ze kwamen ook met oplossingen:

bijvoorbeeld hoe zij het in hun wijk, buurt, dorp of stad graag willen aanpakken. Ze geven aan dat het al gebeurt: energieneutrale of -opwekkende huizen bestaan al. Met de juiste tegemoetkoming, innoveren deze burgers zelf verder: ze denken aan batterijen en nieuwe warmte-koude systemen.

Ook goed gebruik van water en groen in de leefomgeving spelen hierin een rol.

Zeggenschap - baas zijn in eigen huis - staat als uitgangspunt voorop. De verplichting om van het gas af te gaan geeft geaccepteerde sturing. Maar dan ook geen gasketels meer naar binnen brengen graag! Dat vraagt wat van installateurs.

Betrokken burgers zien dat het nodig is om in de wijk samen te werken. Zij vragen om tijd, ruimte, budget en goede begeleiding voor dit proces. Hulp aan huis is ook welkom: maatwerkadvies vanuit kennis van zaken.

De technische MBO student, professional van de toekomst, vraagt in dit verband om een actuelere opleiding waarin school en bedrijf intensiever samenwerken.

COLOFON

De burgergesprekken waren een samenwerking van het NPBO met het Klimaatavontuur.

NPBO: Rob Rietveld, Albert Koers.

Klimaatavontuur: Marianne Zuur, Kirsten Notten, Ariane Lelieveld

Tekst:

Marianne Zuur, Albert Koers, Kirsten Notten

Tekeningen:

Marianne Zuur

Foto omslag:

Job Boersma

www.npbo.nl | www.klimaatavontuur.nl

Den Haag, 10 juli 2018

